

STUDIA PSYCHOLOGICA

THEORIA ET PRAXIS

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Warszawa 2019

**UNIwersYTET KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO
W WARSZAWIE**

INSTYTUT PSYCHOLOGII

**TOM 19
NUMER 2
2019**

REDAKTOR NACZELNY:

JAN CIECIUCH, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

RADA NAUKOWA:

W. KEITH CAMPBELL, University of Georgia, Stany Zjednoczone Ameryki Północnej

DAVID ENTWISTLE, Malone University, Stany Zjednoczone Ameryki Północnej

HENRYK GASIUL, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

HUBERT HERMANS, International Institute for the Dialogical Self, Holandia

ANDRZEJ JAKUBIK, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, Polska

PETER JONASON, Western Sydney University, Australia

HELMUT LÜCK, Fern Universität in Hagen, Niemcy

JOHN MALTBY, University of Leicester, Wielka Brytania

PETER SCHMIDT, University of Giessen, Niemcy

ANDRZEJ STRZAŁECKI, Uniwersytet Humanistycznospołeczny SWPS, Polska

JAN F. TERELAK, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

MICHELE VECCHIONE, Sapienza University of Rome, Włochy

MAGDALENA ŻEMOJTEL-PIOTROWSKA, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

REDAKTOR STATYSTYCZNY:

ELŻBIETA ARANOWSKA, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

REDAKTORZY JĘZYKOWI:

ANNA POSTAWSKA, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

LESZEK LECHOWICZ, Northeastern University, Stany Zjednoczone Ameryki Północnej

ADMINISTRATOR STRONY WWW:

DOMINIK GOŁUCH, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

REDAKCJA STUDIA PSYCHOLOGICA: THEORIA ET PRAXIS

Instytut Psychologii UKSW

ul. Wóycickiego 1/3 bud. 14

01-938 Warszawa

e-mail: studia_psychologica@uksw.edu.pl

SKŁAD I ŁAMANIE:

Studio DTP Academicon | Patrycja Waleszczak

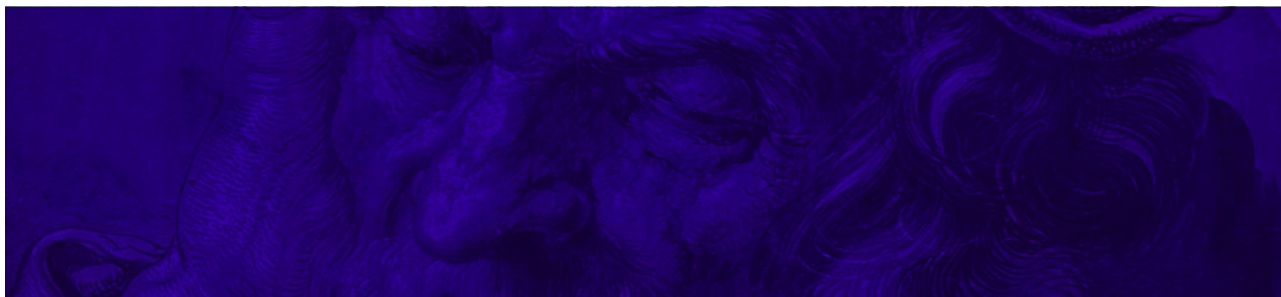
dtp@academicon.pl | dtp.academicon.pl

KOREKTA JĘZYKOWA:

Anna Postawska

WWW: <http://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/sp/>
ISSN (PRINT): 1642-2473 ISSN (ONLINE): 2449-5360

SPIS TREŚCI

5

Dominika Karaś

POJĘCIA I KONCEPCJE
DOBROSTANU:
PRZEGLĄD I PRÓBA
UPORZĄDKOWANIA

dobrostan

jakość życia

psychologia pozytywna

rozkwit

szczęście

25

Marta Rogoza

OBRAZKOWY POMIAR CECH
OSOBOWOŚCI DZIECI –
PREZENTACJA METODY

cechy osobowości

Wielka Piątka

późne dzieciństwo

OPCO-D

55

Anna Lipska

PSYCHIC WHOLENESS
IN THE CONTEXT OF ANNA
TERRUWE AND CONRAD
BAARS' THEORY OF REPRESSIVE
NEUROSES

repressive neurosis

Thomism

psychic wholeness

differentiation of self

POJĘCIA I KONCEPCJE DOBROSTANU: PRZEGLĄD I PRÓBA UPORZĄDKOWANIA

DOMINIKA KARAS^{*}

Instytut Psychologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

STRESZCZENIE

Głównym celem artykułu jest próba uporządkowania coraz większej liczby definicji dobrostanu i związanych z nim pojęć pokrewnych, przegląd terminologii i przedstawienie najpopularniejszych teorii. Artykuł obejmuje dwie główne części. W pierwszej omówione są najważniejsze konstrukty teoretyczne związane z dobrostanem i pokazane relacje między poszczególnymi terminami, gdyż przegląd literatury dotyczącej dobrostanu wskazuje, że często poszczególne definicje są niejasne, a terminologia nierzadko bywa mieszana czy wręcz mylona. Do omawianych pojęć należy nie tylko samo pojęcie dobrostanu, ale również takie terminy jak szczęście, zadowolenie z życia czy jakość życia. Celem artykułu jest pokazanie relacji między tymi pojęciami, a także elementów wspólnych i rozbieżnych między różnymi ujęciami teoretycznymi. W drugiej części zaprezentowane są wybrane współczesne koncepcje dobrostanu, m.in. cebulowa teoria szczęścia, koncepcje dobrostanu subiektywnego, trójwymiarowa koncepcja dobrostanu, koncepcja dobrostanu psychologicznego i ujęcia eudajmonistyczne.

DOBROSTAN
JAKOŚĆ ŻYCIA
PSYCHOLOGIA POZYTYWNA
ROZKWIAT
SZCZĘŚCIE

SŁOWA KLUCZOWE

7	WPROWADZENIE
7	DOBROSTAN JAKO PRZEDMIOT ZAINTERESOWANIA PSYCHOLOGII POZYTYWNEJ
8	DOBROSTAN, JAKOŚĆ ŻYCIA I SZCZĘŚCIE, CZYLI JĘZYK PSYCHOLOGII POZYTYWNEJ
15	WYBRANE WSPÓŁCZESNE KONCEPCJE DOBROSTANU
21	PODSUMOWANIE
21	BIBLIOGRAFIA

TERMS AND CONCEPTS OF WELL-BEING: REVIEW AND CLASSIFICATION ATTEMPT

ABSTRACT

The main aim of the paper is an attempt to organize an increasing number of definitions of well-being and related concepts, to review the terminology and to present the most popular theories. The manuscript covers two main parts. In the first, the most important theoretical constructs related to well-being are discussed and the relationships between them are shown – as the review of the literature on well-being indicates that often some definitions are unclear, and terminology is often mixed or even confused. The discussed constructs include not only the concept of well-being, but also terms such as happiness, life satisfaction or quality of life. The aim of the article is to show the relationship between these concepts, as well as common and divergent elements between various theoretical approaches. The second part presents selected contemporary concepts of well-being, e.g. the onion theory of happiness, concepts of subjective well-being, three-dimensional concept of well-being, the concept of psychological well-being and eudaimonistic approaches.

KEYWORDS

well-being, quality of life, positive psychology, flourishing, happiness

WPROWADZENIE

W e współczesnej literaturze psychologicznej problematyka dobrostanu jest coraz bardziej popularna. Pojawiają się wciąż nowe koncepcje, narzędzia pomiarowe i wyniki badań nad różnymi aspektami dobrostanu (por. Compton, Hoffman, 2013; Lopez, Snyder, 2011; Seligman, 2011a). Celem niniejszego artykułu jest porządkujący przegląd terminologii oraz różnych ujęć teoretycznych związanych z tym złożonym zagadnieniem z zakresu psychologii pozytywnej.

Artykuł składa się z dwóch części: pierwsza z nich jest poświęcona przeglądowi pojęć stosowanych w koncepcjach dobrostanu, a druga – wybranym, najbardziej popularnym samym koncepcjom. W pierwszej części zostanie omówione w szczególności pojęcie szczęścia wraz z jego filozoficznymi korzeniami tkwiącymi w nurcie hedonistycznym i eudajmonistycznym. Zostanie również podjęta próba pokazania związków między pojęciami szczęścia i dobrostanu. Przedstawione zostanie także pojęcie jakości życia oraz jej elementów obiektywnych i pozytywnych, badanych w ramach różnych nurtów psychologii, a także pojęcia związane z dobrostanem, takie jak prosperowanie/rozkwit, zdrowie psychiczne itp. Wreszcie zostanie podjęta próba uporządkowania najważniejszych współczesnych teorii według tego, czy w ich obszarze zainteresowania leży dobrostan hedonistyczny czy też eudajmonistyczny, w wymiarach subiektywnym lub obiektywnym. W części drugiej zostaną omówione przywołane teorie, do których należą: teoria subiektywnego dobrostanu Dienera (1984), teoria dobrostanu Seligmana (2011a), cebulowa teoria szczęścia Czapińskiego (1994), teoria szczęścia obiektywnego Kahnemana (1999), teoria dobrostanu subiektywnego Keyesa i Waterman (2003), teoria dobrostanu psychologicznego Ryff (1989), a także teoria dobrostanu eudajmonistycznego Watermana i in. (2010).

DOBROSTAN JAKO PRZEDMIOT ZAINTERESOWANIA PSYCHOLOGII POZYTYWNEJ

Termin *well-being* (dobrostan) pojawił się w definicji zdrowia sformułowanej w 1948 roku przez Światową Organizację Zdrowia (WHO). Definicja ta określała zdrowie jako „stan pełnego fizycznego, psychicznego i społecznego dobrostanu [*well-being*], a nie tylko brak choroby lub kalectwa” (WHO, 1948, s. 1). Jednak w owych czasach takie ujęcie nie pobudziło szerszych psychologicznych badań nad dobrostanem (Ryff, Singer, 2002). Dopiero kilkadziesiąt lat później narodziła się psychologia pozytywna, która zintensyfikowała zainteresowanie psychologii dobrostanem jako istotnym aspektem zdrowia i życia człowieka.

Określenia *psychologia pozytywna* prawdopodobnie po raz pierwszy użył w roku 1954 Abraham Maslow w książce *Motivation and personality* (Trzebińska, 2008). Maslow był jednym z najważniejszych przedstawicieli psychologii humanistycznej. Utożsamiał on zdrowie psychiczne z samorealizacją i postulował takie uprawianie psychologii, aby mogła ona być wykorzystana w pomocy ludziom w osiąganiu zdrowia psychicznego. Dlatego też przedstawiciele psychologii humanistycznej traktują czasem psychologię pozytywną jako kontynuację tradycji maslowowskiej. Jednak jak pisze Trzebińska (2008), przedstawiciele psychologii pozytywnej zwracają uwagę na znaczące różnice między psychologią pozytywną a humanistyczną, związane przede wszystkim ze sposobem prowadzenia badań.

W psychologii pozytywnej jest on oparty na precyzyjnej operacjonalizacji i pomiarze badanych zjawisk, zgodnie z metodologią głównego nurtu psychologii, co z kolei nie zawsze cechowało psychologię humanistyczną, sytuującą się w opozycji do głównego nurtu.

Formalne narodziny psychologii pozytywnej jako nowej dyscypliny naukowej datuje się zwykle na rok 1998 (Trzebińska, 2008). Wtedy to znany amerykański psycholog Martin Seligman wezwał członków Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego do zmiany perspektywy współczesnej psychologii. Według niego powinna się ona zajmować bardziej wzmacnianiem ludzkiego potencjału niż naprawianiem ludzkich słabości. Zdaniem Seligmana (2002a) celem psychologii pozytywnej, oprócz poznawania człowieka, jest również oddziaływanie zmierzające do rozwoju jego potencjału oraz zwiększenie odczuwanego przez niego dobrostanu.

Obszarem zainteresowania psychologii pozytywnej jest szeroko pojęte dobre życie (Diener, Lucas, Oishi, 2002), obejmujące m.in.: dobrostan, satysfakcję z życia, radość, przyjemność, szczęście i konstruktywne schematy poznawcze. Przedstawiciele psychologii pozytywnej zwracają uwagę na to, że choć czasem człowiek doświadcza stresu, cierpienia i zaburzeń, to mimo wszystko jest istotą produktywną, cieszącą się życiem i twórczą (Seligman, 2002a). Psychologia pozytywna interesuje się wszystkimi zdrowymi i pożądanymi przejawami ludzkiego funkcjonowania, sposobem na ich wspieranie i wzmacnianie (Seligman, 2002a) oraz – jak twierdzi Maddux (2002) – pozwala na próbę zrozumienia, co sprawia, że ludzkie życie staje się wartościowe. Psychologia pozytywna, choć narodziła się stosunkowo niedawno, jest jedną z dynamicznie rozwijających się dziedzin psychologii, również polskiej, co znajduje wyraz w rosnącej liczbie badań, publikacji i konferencji z tej dziedziny (m.in.: Czerw, 2011, 2015; Kaczmarek, 2016; Kossakowska, 2014; Trzebińska, 2008; Zawadzka, Szabowska-Walaszczyk, 2014 i wiele innych).

Seligman (2002a) wskazuje na trzy główne sfery życia człowieka, których badaniem zajmuje się psychologia pozytywna. Pierwsza z nich to sfera subiektywna, obejmująca pozytywne doświadczenia człowieka, dobrostan, zadowolenie z życia i doświadczanie przyjemności i szczęścia. Druga to sfera indywidualna. Ta odnosi się do pozytywnych właściwości człowieka, takich jak np. noty czy zdolności interpersonalne. Ostatnia sfera, nazywana grupową, obejmuje życie w społeczeństwie i takie wartości społeczne jak np. odpowiedzialność, altruizm czy tolerancja (Seligman, 2002a).

Ponieważ w literaturze można spotkać wiele pojęć związanych w różnym stopniu z zagadnieniem dobrostanu, warto uporządkować terminologię (rozdzielając takie pojęcia jak: dobrostan, jakość życia, szczęście) oraz naszkicować swoistą mapę teoretycznych ujęć dobrostanu. Próba taka zostanie podjęta w kolejnych częściach tego artykułu.

DOBROSTAN, JAKOŚĆ ŻYCIA I SZCZĘŚCIE, CZYLI JĘZYK PSYCHOLOGII POZYTYWNEJ

W literaturze zarówno polskiej, jak i anglojęzycznej można spotkać wiele terminów związanych z dobrostanem. W niniejszym paragrafie postaramy się uporządkować nieco terminologię i język psychologii pozytywnej, wskazując na najważniejsze i najczęściej spotykane pojęcia oraz próbując wyjaśnić ich znaczenie.

SZCZĘŚCIE, HEDONIZM I EUDAJMONIA

Czapiński (1994) zauważa, że psychologia początkowo wykluczyła ze swojego obszaru badań konstrukty, które wiązały się z filozofią (takie jak np. wola życia, miłość czy szczęście),

by nabrać charakteru bardziej empirycznego i obiektywnego. Jego zdaniem taki stan rzeczy sprawił, że psychologia przestała zajmować się sprawami najistotniejszymi dla każdego człowieka. Czapiński podkreśla też, że choć analiza takich konstruktów jak szczęście na gruncie psychologii nie dorównuje pod względem subtelności i głębi rozprawom filozofów, to jednak ma nad nimi przewagę empiryczną, dzięki wypracowanym przez psychologię metodom badań.

Pojęcie szczęścia zostało w pewnym sensie zrehabilitowane właśnie przez psychologię pozytywną i wprowadzone do języka głównego nurtu psychologii. Czapiński (1994) pisze, że termin *dobrostan psychiczny* w języku badań empirycznych używany jest jako synonim terminu *szczęście*. Zdaniem Dienera (2000) psychologię pozytywną można nawet nazwać nauką o szczęściu (*happiness*). Kahneman (1999) również uważa pojęcia szczęścia i dobrostanu za synonimy, a jeszcze do niedawna twórca psychologii pozytywnej, Seligman (2002b), pisał, że to właśnie szczęście jest głównym obszarem zainteresowania psychologii pozytywnej (w późniejszych publikacjach odróżnił jednak teorie szczęścia od teorii dobrostanu, co zostanie wyjaśnione w dalszej części).

Shczęście bywało jednak definiowane w filozofii różnie i różnie też jest rozumiane w psychologii. Współczesne teorie dobrostanu, wywodzące się z filozoficznych koncepcji szczęścia, nawiązują zwykle do dwóch tradycji: hedonistycznej, według której szczęście jest związane z odczuciem przyjemności i dążeniem do unikania nieprzyjemności, lub eudajmonistycznej, według której wiąże się ono z realizacją ludzkiego potencjału, poczuciem sensu i samorealizacji (Ryan, Deci, 2001).

Nurt badań nad dobrostanem hedonistycznym odwołuje się do filozoficznej koncepcji Arystypa z Cyreny. Przedstawiciele tego nurtu koncentrują się na badaniu doświadczania przyjemności (Ryan, Deci, 2001) i zaspokajania przez człowieka własnych potrzeb, doświadczania uczuć pozytywnych i satysfakcji z realizacji różnych celów życiowych (Czapiński, 2004). Zwykle nie analizują oni jednak, jakie są owe cele człowieka i w jaki sposób są realizowane (Czapiński, 2004). Pomiar dobrostanu hedonistycznego polega na zbadaniu subiektywnej oceny poziomu zadowolenia z życia (Trzebińska, 2008; por. Diener, 1984; Diener, Emmons, Larsen, Griffin, 1985; Kahneman, 1999). Jedną z najpopularniejszych teorii hedonistycznych jest koncepcja dobrostanu subiektywnego autorstwa Dienera (Diener, 1984; Diener, 2000; Diener i in., 1985) oraz koncepcja tzw. obiektywnego szczęścia Kahnemana (1999).

Nurt badań nad dobrostanem eudajmonistycznym nawiązuje z kolei do filozofii Arystotelesa, według którego szczęście jest realizacją cnoty, robieniem tego, co warte jest robienia (Ryan, Deci, 2001), życiem zgodnym z ludzką naturą (Waterman, 1993). Tradycja eudajmonistyczna odróżnia dobrostan od szczęścia subiektywnego (Ryan, Deci, 2001). Wskaźnikiem dobrostanu eudajmonistycznego nie jest odczuwane przez człowieka zadowolenie z życia, ale posiadanie przez niego pewnych wartościowych przymiotów, które sprawiają, że realizuje on swój potencjał (Trzebińska, 2008; por. Ryff, 1989). Do koncepcji eudajmonistycznych należą teoria dobrostanu psychologicznego Ryff (1989) oraz koncepcja dobrostanu Watermana i in. (2010). Zestawienie obu nurtów zostało przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1. Porównanie eudajmonistycznego i hedonistycznego ujęcia dobrostanu

	Dobrostan hedonistyczny	Dobrostan eudajmonistyczny
Przejawy:	Zadowolenie z życia Odczucie przyjemności Unikanie nieprzyjemności Subiektywne odczucie szczęścia Zaspokajanie własnych potrzeb	Działanie zgodne z ludzką naturą Realizacja cnot Realizacja ludzkiego potencjału Poczucie celu i sensu
Przedstawiciele nurtu:	Diener, 1984; Kahneman, 1999	Ryff, 1989; Waterman i in., 2010
Ujęcia łączące oba nurty: Czapiński, 1994; Keyes, Waterman, 2003		

Trzebińska (2008) podkreśla, że w badaniach psychologii tradycyjnej posługiwano się częściej ujęciem hedonistycznym, we współczesnej psychologii pozytywnej większego znaczenia nabrało natomiast ujęcie eudajmonistyczne. Czapiński (2004) wykazuje słabość zarówno podejścia hedonistycznego, w którym brakuje wskazania na źródło szczęścia, jak i eudajmonistycznego – ze względu na obecność w nim arbitralności definiowania dobrego życia i twierdzenie, że wszyscy mają taką samą naturę, a w konsekwencji – potrzeby. Wobec powyższych konkluzji Czapiński (2004) wskazuje na potrzebę integracji obu tych podejść. Do koncepcji, które łączą ujęcie hedonistyczne z eudajmonistycznym należą m.in.: cebulowa teoria szczęścia Czapińskiego (1994) oraz teoria dobrostanu subiektywnego Keyesa i Waterman (2003).

Czy szczęście to na pewno dobrostan? W psychologii pozytywnej zauważalna jest jednak również tendencja do definiowania dobrostanu w taki sposób, aby odróżnić go od pojęcia szczęścia. Odbywa się to zwykle przez wskazanie jakichś dodatkowych elementów, które znajdują się w definicji dobrostanu, ale nie ma ich w definicji szczęścia. Bradburn (1969) zauważył, że choć szczęście jest jednym z kryteriów pozytywnego zdrowia psychicznego (na co zwróciła uwagę Jahoda w 1958 roku), to jednak nie może być kryterium jedynym i wystarczającym, ponieważ zdarzają się stany, w których subiektywne odczucie szczęścia może być sygnałem zaburzeń psychicznych.

Według Ryff (1989) tłumaczenie arystotelesowskiej eudajmonii na język angielski jako *happiness* jest źródłem kłopotów terminologicznych i teoretycznych. Tłumaczenie takie może prowadzić do niwelacji istotnych różnic między dobrostanem rozumianym eudajmonistycznie i hedonistycznie. Ryff podkreśla, że szczęście związane z dobrostanem eudajmonistycznym jest uczuciem towarzyszącym realizacji ludzkiego potencjału, a nie subiektywnym doznaniem szczęścia, które jest celem ludzkiego życia w tradycji hedonistycznej.

Seligman (2011a,b) w swoich ostatnich publikacjach również odróżnia szczęście od dobrostanu. Rewiduje tym samym swój dotychczasowy pogląd, jakoby to szczęście było głównym obszarem zainteresowania psychologii pozytywnej. Seligman odróżnia teorie dobrostanu od teorii szczęścia. Uważa, że miarą szczęścia jest odczuwane zadowolenie z życia, wiążące się nieodłącznie z dobrym nastrojem i pozytywnymi emocjami. Dobrostan natomiast zdaniem Seligmana jest czymś innym niż szczęście. Jest konstruktem składającym się z wielu elementów (wśród nich są m.in.: pozytywne emocje, zaangażowanie, poczucie sensu i celu w życiu, pozytywne relacje i osiągnięcia). Seligman zaproponował zestaw kryteriów, które muszą być spełnione, aby dany element został zaliczony jako składowa dobrostanu. Każdy z owych elementów musi zatem: a) przyczyniać się do ogólnego dobrostanu, b) być realizowany dla siebie samego, a nie w celu osiągnięcia pozostałych elementów oraz c) być osobno zdefiniowany i mierzony.

Zdaniem Seligmana (2011a), jeśli przyjąć, że psychologia pozytywna będzie się koncentrować na szczęściu, to jej celem będzie wzrost zadowolenia z życia. Jeśli jednak owa gałąź psychologii skoncentruje się na dobrostanie, którego wymiarami są pozytywne emocje, zaangażowanie, poczucie sensu, pozytywne relacje z innymi ludźmi i osiągnięcia, to jej celem będzie zwiększenie ludzkiego rozkwitu (*flourishing*). Pojęcie rozkwitu obejmuje rozwój potencjału człowieka we wszystkich obszarach jego funkcjonowania i zostanie omówione w dalszej części niniejszego artykułu. Seligmanowskie rozróżnienie między teorią szczęścia a dobrostanu zostało podsumowane w tabeli 2.

Tabela 2. Różnice między teorią szczęścia a teorią dobrostanu w ujęciu Seligmana (2011a)

	Teoria szczęścia	Teoria dobrostanu
Przedmiot	Szczęście	Dobrostan
Wskaźnik	Zadowolenie z życia	Pozytywne emocje, zaangażowanie, poczucie sensu i celu w życiu, pozytywne relacje, osiągnięcia
Cel praktyczny	Zwiększać zadowolenie z życia	Zwiększać rozkwit przez zwiększanie pozytywnych emocji, zaangażowania, poczucia sensu i celu w życiu, pozytywnych relacji i osiągnięć

Jak twierdzi Seligman (2011a), samo odczucie zadowolenia z życia nie powinno zajmować centralnego miejsca w żadnej nauce, która ma aspirację do bycia czymś więcej niż tylko „szczęściologią” (*happiology*). Podkreśla również, że nie ma jednej miary dobrostanu, ponieważ przyczynia się do niego wiele elementów.

JAKOŚĆ ŻYCIA

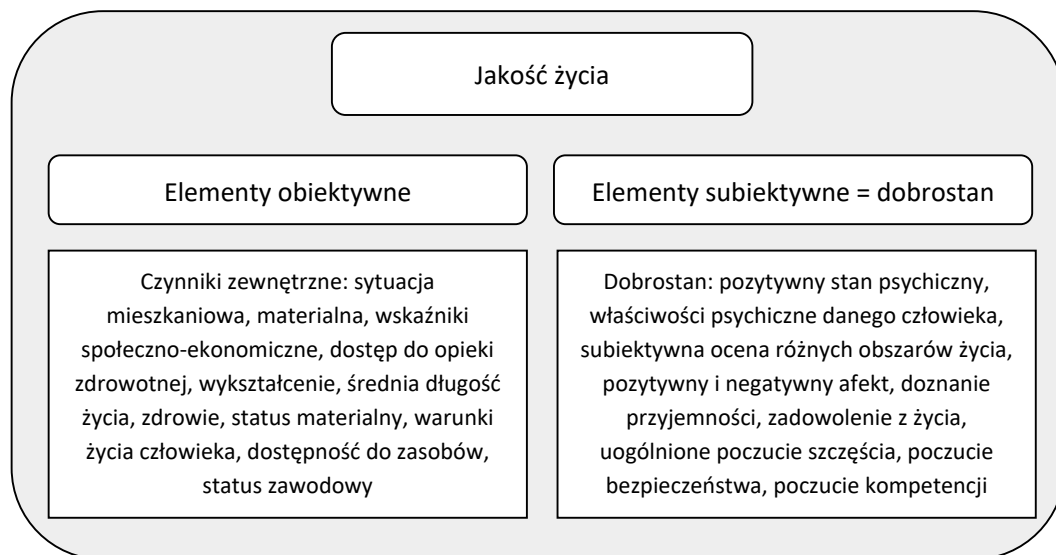
W literaturze psychologicznej pojawia się często również termin *jakość życia* (*quality of life*). Bywa on używany jako synonim dobrostanu (por. Heszen-Niejodek, 1996; Keyes, 1998; Waterman i in., 2010). Bywają też ujęcia jakości życia jako konstruktu różnego od dobrostanu (Forgeard, Jayawickreme, Kern, Seligman, 2011), a także jako kategorii szerszej, obejmującej m.in. dobrostan (por. Greene-Shortridge, Odle-Dusseau, 2009).

Trzebińska (2008) wskazuje różnice między tymi dwoma pojęciami, polegające na tym, że ocena jakości życia odnosi się nie tylko do subiektywnej oceny dokonywanej przez człowieka, ale również do czynników zewnętrznych, takich jak np. sytuacja mieszkaniowa i materialna, a nawet do czynników gospodarczych, jak poziom bezrobocia czy dostęp do opieki zdrowotnej. Dobrostan natomiast jest wymiarem bardziej subiektywnym, odnoszącym się do stanu psychicznego i właściwości psychicznych danego człowieka. Być może to właśnie dlatego termin *dobrostan psychiczny* w odniesieniu do angielskiego słowa *well-being* jest często w literaturze polskiej stosowany wymiennie z *dobrostanem* (por. Czapiński, 1994; Trzebińska, 2008; Wojciechowska, 2011).

Trzebińska (2008) podkreśla również, że pomiar jakości życia często sprowadzony jest do jednego współczynnika statystycznego (jak np. wskaźnik rozwoju społecznego – *human development index*; HDI), co ogranicza użyteczność stosowania tego pojęcia w badaniach naukowych z zakresu psychologii. I choć pewne czynniki demograficzne mają związek z dobrostanem, to jednak związek ten nie jest silny. Dlatego też warto utrzymać rozróżnienie między owymi dwoma pojęciami.

Rozróżnienie takie zostało poczynione m.in. przez Forgeard, Jayawickremego, Kern i Seligmana (2011), którzy podkreślają, że wskaźniki społeczno-ekonomiczne jakości życia stosowane od lat 60. XX wieku przez socjologów (takie jak wskaźnik bezdomności, edukacji i wykształcenia, średnia długość życia) nie odzwierciedlają subiektywnego dobrostanu człowieka. Uważają oni również, że dobrostan ma wiele aspektów, a przyszłe badania empiryczne powinny skoncentrować się właśnie na jego wielowymiarowej naturze. Również Schwarz i Strack (1999) dowodzą, że relacja między obiektywnymi wydarzeniami z życia człowieka a subiektywnym dobrostanem jest słaba. Greene-Schortridge i Odle-Dusseau (2009) stwierdzają natomiast, iż pojęcie jakości życia jest pojęciem szerszym niż pojęcie dobrostanu i obejmuje zarówno wskaźniki obiektywne (jak zdrowie czy status materialny), jak i subiektywne (jak np. satysfakcja z różnych aspektów życia), dlatego też dobrostan jest elementem jakości życia, a nie pojęciem względem niej synonimicznym.

Podsumowując powyższe ujęcia i rozważania, w artykule tym przyjęto rozumienie dobrostanu jako subiektywnego elementu jakości życia. Szerokie rozumienie jakości życia, uwzględniające elementy obiektywne i subiektywne, jest przedstawione na rysunku 1.

Rysunek 1. Jakość życia a dobrostan.

DOBROSTAN SUBIEKTYWNY I OBIEKTYWNY

W literaturze spotyka się również podział dobrostanu na subiektywny i obiektywny (Diener, 1984; Forgeard i in., 2011; Kahneman, 1999; Keyes, Waterman, 2003; Moore, Keyes, 2003; Schueller, Seligman, 2010; Schwarz, Strack, 1999; Seligman, 2011a; Waterman i in., 2010). Rozróżnienie to jest bliskie rozróżnieniu na jakość życia i dobrostan, ale nie jest z nim tożsame, dlatego też warto te dystynkcje omówić.

Moore i Keyes (2003) używają terminu *dobrostan subiektywny* (*subjective well-being*) na określenie tego, co w powyższym paragrafie jest wyrażone pod pojęciem dobrostanu, a terminu *dobrostan* używają w znaczeniu szerszym, zbliżonym do określenia *jakość życia*. Posługując się tymi pojęciami, dowodzą, że psychologia zaczęła interesować się wymiarami dobrostanu subiektywnego od czasów Jahody (1958), która zwróciła uwagę na elementy pozytywnego zdrowia psychicznego, i twierdzą, iż aby badać dobrostan, oprócz oceny obiektywnej jakości życia niezbędne jest zbadanie jej subiektywnej percepcji przez człowieka. W tym ujęciu – można by zatem powiedzieć – zbliżone jest znaczenie nie tyle poszczególnych pojęć (takich jak dobrostan czy jakość życia), ile par pojęć częściowo przeciwstawnych. Pierwszą parą jest dobrostan subiektywny vs dobrostan, a drugą – dobrostan vs jakość życia.

Używanie określenia *subiektywny* akcentuje podmiotowy aspekt dobrostanu. Na przykład Waterman i in. (2010) piszą, że koncepcje dobrostanu subiektywnego skupiają się na obecności i częstotliwości emocji pozytywnych, ich przewadze nad emocjami negatywnymi oraz ocenie ogólnej satysfakcji z życia (por. Diener, 2000). W tych koncepcjach zwykle nie ma rozróżnienia na źródła szczęścia eudajmonistyczne i hedonistyczne, ale badania empiryczne dotyczą przeważnie tylko hedonistycznego aspektu owego dobrostanu, jak wspomniana wyżej satysfakcja z życia (Waterman i in., 2010).

Na marginesie warto dodać, że w rozumieniu eudajmonistycznym dobrostan może mieć aspekt zarówno subiektywny (poczucie realizacji własnego potencjału), jak i obiektywny (zachowania połączone z eudajmonistycznymi celami). Jak wskazują McMahan i Estes (2011), z perspektywy eudajmonistycznej dobrostan stanowi obiektywną konsekwencję życia zgodnego z ludzką naturą, z perspektywy hedonistycznej natomiast jest związany z subiektywnym pozytywnym stanem psychicznym (McMahan, Estes, 2011).

Rozróżnienie dobrostanu subiektywnego i obiektywnego dokonane przez Forgeard i in. (2011) bliskie jest rozróżnieniu na rozważaną wyżej parę pojęć dobrostanu i jakości życia. W ujęciu tych autorów składniki subiektywne to np.: poczucie szczęścia, zadowolenie z życia, doświadczanie pozytywnych emocji, poczucie celu i sensu, poczucie kompetencji, doświadczanie wsparcia społecznego. Podkreślają jednak trudności z wyznaczeniem miar obiektywnych (takich jak np. materialny poziom życia), które nie muszą odzwierciedlać poziomu wskaźników subiektywnych, jak i z wyznaczeniem ich obiektywnej i wyczerpującej listy. Główna różnica między podejściami subiektywnymi i obiektywnymi polega zdaniem wspomnianych autorów na tym, że podejścia subiektywne koncentrują się na stanach psychicznych, obiektywne zaś – nie. Jakość życia (mierzona wskaźnikami społecznymi) należy ich zdaniem do wymiarów obiektywnych. Z kolei Diener (1984) zauważa, że takie wymiary jak zdrowie, komfort czy majątek mają charakter obiektywny i ich związek z dobrostanem subiektywnym jest niewielki. Potwierdzają to wyniki badań przedstawione przez Schwarza i Stracka (1999).

Do najpopularniejszych teorii dobrostanu subiektywnego należą: koncepcja Dienera (Diener, 1984, Diener, 2000; Diener i in., 1985), zaliczana do koncepcji hedonistycznych i uwzględniająca afektywne (częstotliwość doświadczania emocji pozytywnych) i poznawcze (zadowolenie z życia) komponenty dobrostanu, oraz wspomniana wcześniej teoria Keyesa i Waterman (2003), która obejmuje trzy wymiary dobrostanu subiektywnego: emocjonalny, psychologiczny i społeczny (pierwszy z nich ma charakter hedonistyczny, dwa pozostałe zaś obejmują funkcjonowanie człowieka w sferach psychologicznej i społecznej i mają charakter eudajmonistyczny).

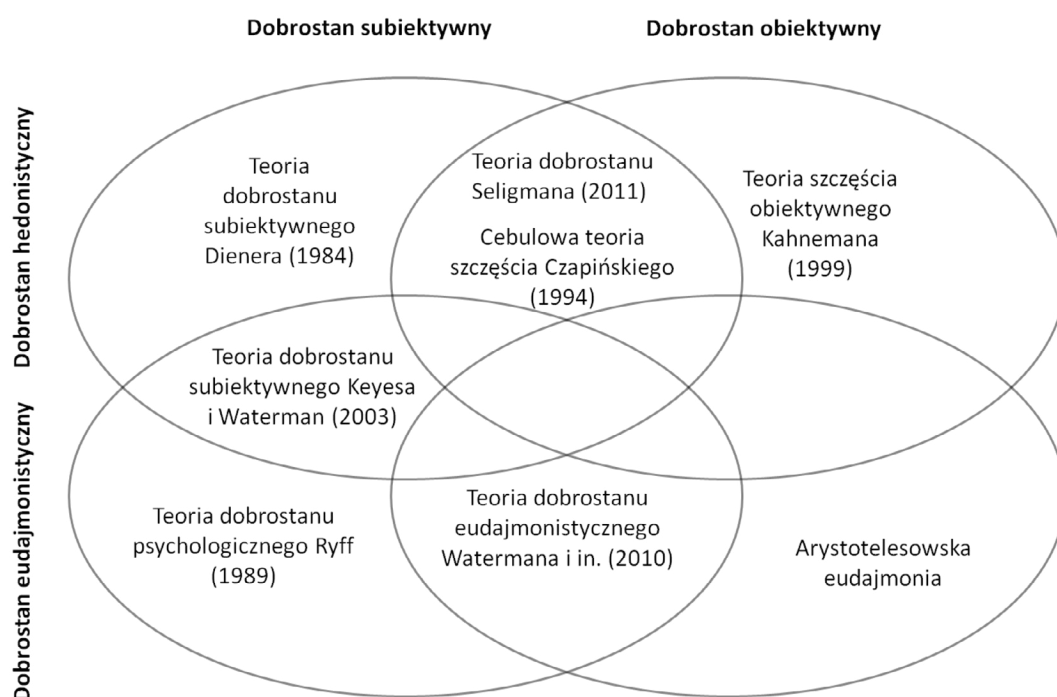
Pojawiają się też jeszcze inne rozróżnienia dobrostanu subiektywnego i obiektywnego. Kahneman (1999), który – jak wspomniano wcześniej – stosuje pojęcia szczęścia i dobrostanu wymiennie, podkreśla, że dobrostan subiektywny jest odczuwaniem szczęścia w danym momencie życia, szczęście obiektywne zaś wynika z oceny jakości szeregu hedonistycznych doświadczeń życiowych. Gilman, Huebner i Buckman (2009) wyróżniają dwa rodzaje komponentów zadowolenia z życia (które jest jednym ze składników dobrostanu): obiektywne (m.in. wielkość dochodu, status zawodowy czy dostępność zasobów środowiska) i subiektywne (m.in. nastrój, cele, oczekiwania). Zdaniem Greene-Shortridge i Odle-Dusseau (2009) natomiast dobrostan subiektywny jest elementem jakości życia, która z kolei obejmuje również komponenty obiektywne.

Seligman (2011a), rewidując swoją teorię szczęścia i zmieniając ją na teorię dobrostanu, również zauważa, że dobrostan może mieć charakter obiektywny lub subiektywny. Wyróżnia on pięć mierzalnych elementów dobrostanu: pozytywne emocje (*positive emotions*), zaangażowanie (*engagement*), relacje z innymi ludźmi (*relationships*), poczucie sensu i celu w życiu (*meaning and purpose*) i osiągnięcia (*accomplishment*). Seligman uważa, że niektóre z tych elementów mogą być mierzone za pomocą subiektywnych skal samoopisu, a niektóre – jak relacje z innymi ludźmi czy osiągnięcia – również wskaźnikami obiektywnymi. Zdaniem Seligmana pomiar szczęścia (operacjonalizowanego jako zadowolenie z życia) miał charakter wyłącznie subiektywny.

Podsumowując, nie można jednoznacznie powiedzieć, że podział na dobrostan subiektywny i obiektywny odzwierciedla podział na hedonię i eudajmonię lub podział na dobrostan i jakość życia. Dobrostan subiektywny może mieć zarówno komponenty hedonistyczne (por. Diener, 1984; Keyes, Waterman, 2003), jak i eudajmonistyczne (por. Keyes, Waterman,

2003). Dobrostan obiektywny może być utożsamiany z eudajmonią (Trzebińska, 2008), ale może mieć też wymiar hedonistyczny (Kahneman, 1999), eudajmonia z kolei również może mieć wymiary subiektywny i obiektywny (Waterman i in., 2010). Dobrostan obiektywny może być rozumiany jako jakość życia (Schwarz, Strack, 1999), może też być jednak interpretowany zupełnie inaczej (por. hedonistyczna teoria szczęścia obiektywnego; Kahneman, 1999), a zarówno subiektywne zadowolenie z życia, jak i poczucie szczęścia mogą opierać się i na obiektywnych standardach, i na subiektywnych odczuciach (Gilman, Huebner, Buckman, 2009; Tatarkiewicz, 1985). Wydaje się, że wyznaczenie miar obiektywnych dobrostanu na gruncie psychologii może nastroczać pewnych trudności, ponieważ większość narzędzi opiera się na subiektywnym samoopisie (Forgeard i in., 2011), i odwrotnie: obiektywne wskaźniki społeczno-ekonomiczne nie muszą odzwierciedlać wskaźników subiektywnego dobrostanu.

Jak widać, granice między poszczególnymi rodzajami dobrostanu są płynne i zależne od orientacji teoretycznej – próbę przedstawienia tych złożonych powiązań prezentuje rysunek 2.

Rysunek 2. Klasyfikacje i teorie dobrostanu.

PROSPEROWANIE/ROZKWIT

Pojęciem stosowanym w literaturze z zakresu psychologii pozytywnej jest również angielski termin *flourishing* (por. Keyes, Lopez, 2002). Jako polski odpowiednik tego pojęcia Trzebińska (2008) proponuje określenie *prosperowanie*. Podkreśla zarazem, że słowo to wprawdzie nie należy jeszcze do języka polskiej psychologii, ale warto je do niego wprowadzić. Obecnie jednak w polskich przekładach częściej chyba spotyka się termin *rozkwit* (por. tłumaczenie książki Seligmana [2011b] oraz Gulla, Tucholska [2007]). Pojęcie to obejmuje dobry stan fizyczny, pozytywne relacje z innymi ludźmi i rozwój potencjału człowieka we wszystkich obszarach jego funkcjonowania. W odróżnieniu od pojęcia jakości życia pojęcie

prosperowania/rozkwitu lub też dobrego funkcjonowania związane jest z aktywnością człowieka, a nie z warunkami, w jakich człowiek żyje (Trzebińska, 2008).

Zdaniem Seligmana (2011a) psychologia pozytywna powinna skupiać się na tym, by wzmacniać rozkwit człowieka przez wzmacnianie różnych wymiarów jego dobrostanu (który w koncepcji Seligmana jest w zasadzie utożsamiany z rozkwitem). Pojęcie szczęścia nie oddaje wg niego natury ludzkiego rozkwitu. Terminu *rozkwit* używa również Keyes (2002), który określa go jako kompletne zdrowie psychiczne (*complete mental health*), czyli stan charakteryzowany zarówno przez wysoki poziom dobrostanu, jak i niski poziom psychopatologii. Zdaniem Ryff i Singera (1998) jest to zmierzanie ku doskonałości, związane z realizacją ludzkiego potencjału. Z kolei wg Fredrickson i Losady (2005) *rozkwitać* znaczy: żyć w optymalnym zakresie funkcjonowania człowieka, który to zakres wiąże się z dobrocią, generatywnością, osobistym rozwojem i odpornością psychiczną.

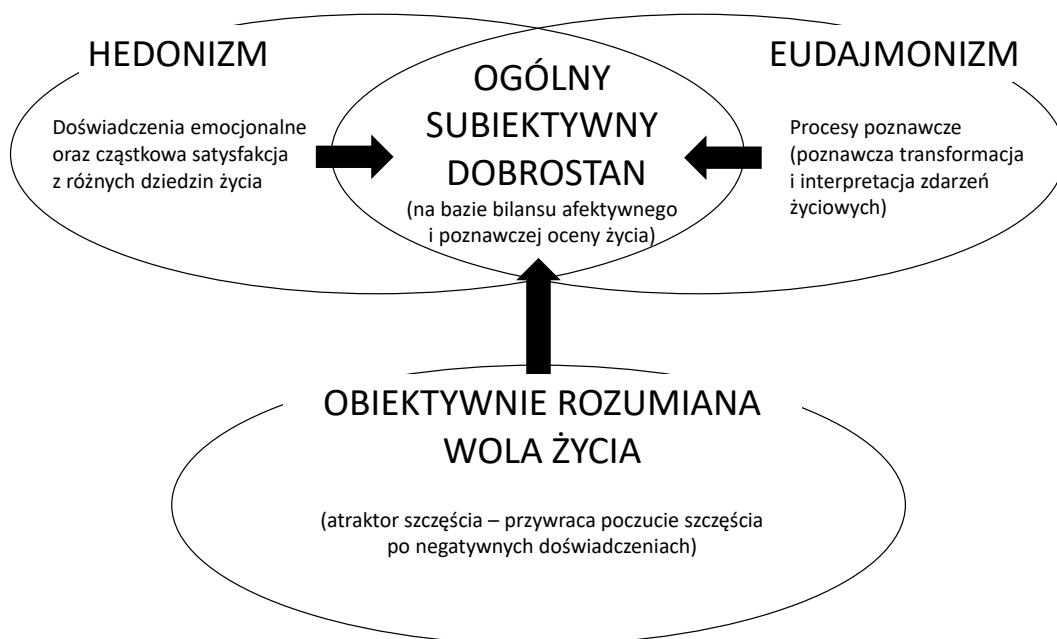
WYBRANE WSPÓŁCZESNE KONCEPCJE DOBROSTANU

Jak pokazano na rysunku 2, współcześnie powstają teorie, które łączą podejście eudajmonistyczne z hedonistycznym, elementy subiektywne z obiektywnymi, pojęcie jakości życia z dobrostanem oraz szczęściem. Poniżej przedstawimy i omówimy kilka najbardziej popularnych teorii dobrostanu.

CEBULOWA TEORIA SZCZĘŚCIA CZAPIŃSKIEGO

Cebulowa teoria szczęścia Czapińskiego (1994) należy do ujęć łączących podejścia hedonistyczne i eudajmonistyczne, zawiera w sobie również elementy obiektywne i subiektywne. Czapiński używa pojęć szczęścia i dobrostanu zamiennie. W jego teorii wyróżnione są trzy warstwy (zwane poziomami dobrostanu), podobnie do warstw cebuli (stąd oczywiście nazwa teorii). Pierwsza to wola życia (nie zawsze odczuwana subiektywnie), która może być uznana za obiektywny element dobrostanu człowieka. Kolejna warstwa to subiektywnie doświadczana wartość życia, zawierająca elementy hedonistyczne (takie jak satysfakcja z życia) oraz eudajmonistyczne (np. poczucie sensu życia). Trzecia zaś, najbardziej zewnętrzna, to bieżące doświadczenia afektywne oraz satysfakcje cząstkowe z poszczególnych sfer życia człowieka (elementy hedonistyczne). Czapiński podkreśla, że najbardziej podatne na bieżącą (obiektywną) sytuację życiową człowieka są elementy hedonistyczne, czyli satysfakcje cząstkowe, najmniej zaś – wola życia (która pełni funkcję tzw. atraktora szczęścia, polegającą na zapobieganiu obniżeniu się chęci życia oraz przywracaniu po negatywnych wydarzeniach poziomu szczęścia właściwego danej osobie). Czapiński zwraca również uwagę, że po negatywnych wydarzeniach życiowych najszybciej „odbudowywana” zostaje wola życia, a dobrostan subiektywny dopiero później.

Ogólny dobrostan subiektywny (rozumiany zarówno hedonistycznie, jak i eudajmonistycznie) obejmuje poczucie szczęścia, zadowolenie z życia i bilans doświadczeń afektywnych i pozostaje pod wpływem warstw sąsiednich. Wymiar obiektywny dobrostanu obejmuje poczucie sensu i znaczenia i wynika z poznawczej oceny doświadczeń, zależącej m.in. od celów, wartości i wiedzy. Relacje między tymi wymiarami przedstawione są na rysunku 3.

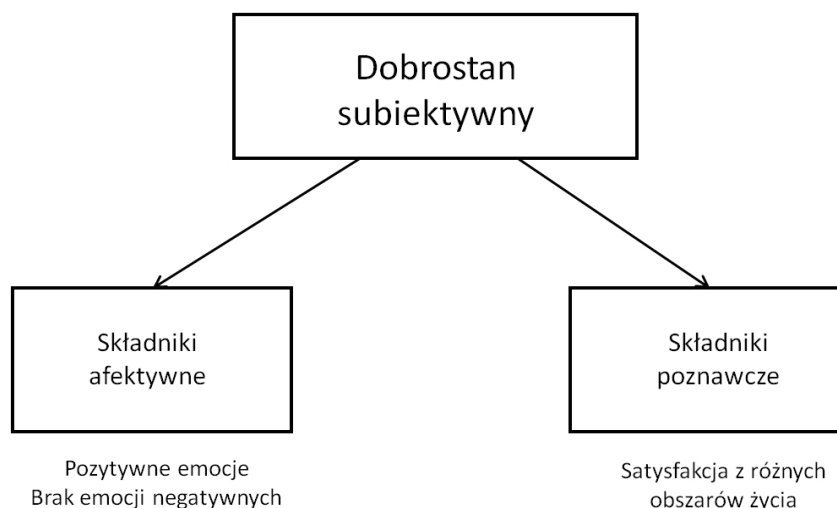

Rysunek 3. Cebulowa teoria szczęścia (opracowanie własne na podstawie: Czapiński, 2004).

KONCEPCJA DOBROSTANU SUBIEKTYWNEGO DIENERA

Jest to jedna z najpopularniejszych obecnie koncepcji dobrostanu. Diener (2000) uważa, że psychologia pozytywna jest nauką o szczęściu. Jest on autorem jednej z pierwszych koncepcji dobrostanu subiektywnego, zaliczanych do nurtu hedonistycznego. Diener zwraca uwagę, że obiektywne warunki życia nie są połączone silnie z subiektywnym dobrostanem, i podkreśla, że choć wskaźniki ekonomiczne i społeczne wzrosły w ciągu ostatnich lat, to jednak nie odnotowano podobnego wzrostu zadowolenia z życia.

Zdaniem Dienera, Lucasa i Oishiego (2002) dobrostan jest poznawczą i afektywną oceną życia, która może uwzględniać emocjonalne reakcje na wydarzenia, jak również poznawczą ocenę własnej satysfakcji z życia i poczucia spełnienia. Na dobrostan subiektywny składają się składniki afektywne (doświadczenie pozytywnych emocji, niska częstotliwość doświadczenia emocji negatywnych) oraz składniki poznawcze (wysokie zadowolenie z życia), co schematycznie uwidocznione jest na rysunku 4.

Rysunek 4. Koncepcja dobrostanu subiektywnego Dienera
(źródło: opracowanie własne na podstawie: Diener, 1984).

Do pomiaru dobrostanu w rozumieniu koncepcji Dienera służy *Skala zadowolenia z życia* (*Satisfaction with Life Scale*; Diener i in., 1985) oraz *Temporalna skala zadowolenia z życia* (*The Temporal Satisfaction with Life Scale*; Pavot, Diener, Suh, 1998).

KONCEPCJA DOBROSTANU PSYCHOLOGICZNEGO RYFF

Koncepcja ta zalicza się do teorii eudajmonistycznych. Ryff (1989) podkreśla, że wcześniejsze koncepcje koncentrują się w zasadzie wyłącznie na stanach afektywnych i zadowoleniu z życia. Kwestionuje również zasadność tłumaczenia greckiego pojęcia eudajmonii jako *szczęście* i zwraca uwagę, że eudajmonia nie jest tylko subiektywnym zadowoleniem z życia, lecz uczuciem towarzyszącym realizacji ludzkiego potencjału.

Nawiązując do koncepcji Junga, Allporta, Rogersa i Maslowa oraz uwzględniając definicje zdrowia psychicznego wg Jahody, Ryff (1989) zaproponowała w swojej teorii sześć wymiarów dobrostanu (których definicje znajdują się w tabeli 3): 1) samoakceptację (*self-acceptance*), 2) rozwój osobisty (*personal growth*), 3) cel życiowy (*purpose in life*), 4) autonomię (*autonomy*), 5) panowanie nad otoczeniem (*environmental mastery*) i 6) pozytywne relacje z innymi ludźmi (*positive relations with others*). Do pomiaru wymiarów dobrostanu zaproponowanych przez Ryff służy *Skala dobrostanu psychologicznego* (*Scales of Psychological Well-Being*; Ryff, Keyes, 1995).

Tabela 3. Wymiary dobrostanu psychologicznego (źródło: opracowanie własne na podstawie: Ryff, 1989)

Wymiar dobrostanu	Definicja
Samoakceptacja	Pozytywny stosunek do samego siebie, akceptacja swoich wad i zalet.
Pozytywne relacje z innymi	Doświadczenie ciepłych i pełnych zaufania relacji interpersonalnych i kontaktów społecznych, zdolność do miłości, przyjaźni, intymności, empatia.
Autonomia	Niezależność, nieuleganie naciskom zewnętrznym, ocena siebie wg wewnętrznych standardów.
Panowanie nad otoczeniem	Poczucie sprawstwa, kompetencji, zdolność do przekształcania otoczenia zgodnie ze swoimi potrzebami i wartościami, radzenie sobie ze złożonymi warunkami środowiskowymi.
Cel życiowy	Przekonanie o ukierunkowaniu własnego życia na realizację ważnego celu, zdolność do podejmowania się i realizowania zadań życiowych, posiadanie wierzeń, poglądów i przekonań nadających życiu cel i sens.
Osobisty rozwój	Umiejętność doskonalenia swoich umiejętności, realizacji swojego potencjału, poszukiwanie dróg dalszego rozwoju, poczucie, że podejmowane wyzwania prowadzą do wzrostu kompetencji, samorealizacja, otwartość na doświadczenia.

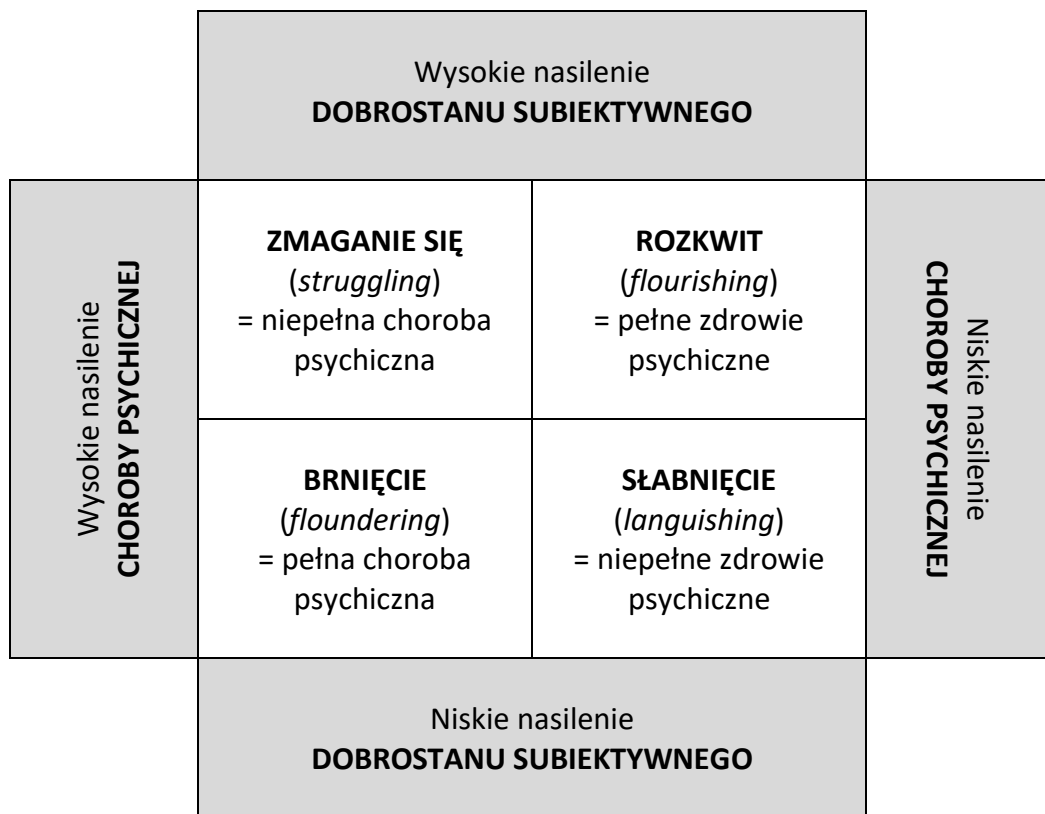
Warto również zwrócić tutaj uwagę na używane w tym artykule sformułowanie *dobrostan psychologiczny*. Jest ono dokładnym odpowiednikiem używanego przez Ryff terminu *psychological well-being*, choć w języku polskim może nie być jednoznaczne. Pozwala ono jednak uniknąć w tłumaczeniu wyrażenia *dobrostan psychiczny*, które bywa w literaturze polskiej stosowane wymiennie ze słowem *dobrostan*, jako odpowiednikiem angielskiego *well-being* (por. Czapiński, 1994; Trzebińska, 2008; Wojciechowska, 2005).

Wydaje się, że pojęcie dobrostanu, choć jeszcze jakiś czas temu nie należało do języka psychologii, zostało już dość mocno ugruntowane, dlatego też warto zrezygnować z dołączania do niego określenia *psychiczny* (warto zauważyć jednocześnie, że dobrostan „niepsychiczny” to raczej obiektywna jakość życia).

Na wyrażenie dobrostanu w duchu koncepcji Ryff używa się również określenia *dobrostan osobowościowy* (Wojciechowska, 2005, 2011), w niniejszej publikacji jednak przyjęto tłumaczenie najwierniejsze oryginalnej wersji i nierodzące skojarzeń z konstruktem, jakim jest osobowość.

TRÓJWYMIAROWA KONCEPCJA DOBROSTANU KEYESA I WATERMAN

Teoria ta nazywana jest przez autorów teorią dobrostanu subiektywnego i łączy ujęcia hedonistyczne i eudajmonistyczne. Keyes i Waterman (2003) rozumieją dobrostan jako zjawisko wielowymiarowe, obejmujące co najmniej trzy aspekty: 1) dobrostan psychologiczny (*psychological well-being*), 2) dobrostan emocjonalny (*emotional well-being*) oraz 3) dobrostan społeczny (*social well-being*). Jest to teoria operacjonalizująca zdrowie psychiczne (*mental health*) jako zespół symptomów dobrostanu subiektywnego (Keyes, Lopez, 2002). Autorzy zauważają, że w dotychczasowych badaniach analizowane były wyłącznie poszczególne symptomy zdrowia psychicznego, nie było zaś ujęć łączących komponenty emocjonalne, psychologiczne i społeczne. Keyes (2002) zwraca również uwagę, że zdrowie psychiczne i choroba psychiczna nie są przeciwnymi krańcami pojedynczego kontinuum, a miary symptomów choroby psychicznej korelują nisko z miarami dobrostanu subiektywnego. Keyes i Lopez (2002) są zdania, że kompletne zdrowie psychiczne, zwane przez nich *rozkwitem* (*flourishing*), obejmuje nie tylko brak psychopatologii, ale również wysoki dobrostan, a żeby w pełni zobrazować zależności między dobrostanem a psychopatologią, potrzebny jest model uwzględniający oba kontinua (rysunek 5).

Rysunek 5. Model zdrowia i choroby psychicznej (opracowanie własne na podstawie: Keyes, Lopez, 2002).

Dobrostan subiektywny to percepcja i ocena własnego życia oparte na ocenie własnych stanów afektywnych, funkcjonowania psychicznego i społecznego (Moore, Keyes, 2003).

Dobrostan emocjonalny w tej koncepcji wywodzi się z ujęć Bradburna (1969) i Cantrila (1965) i wiąże się z doświadczaniem pozytywnych uczuć i emocji (takich jak szczęście, zainteresowanie życiem czy zadowolenie z życia). Dobrostan to jednak zdaniem Keyesa (2002) coś więcej niż pozytywne stany emocjonalne – to również pozytywne funkcjonowanie w sferze psychologicznej i społecznej. Dobrostan psychologiczny w tej teorii obejmuje wymienione powyżej wymiary dobrostanu psychologicznego wyróżnione przez Ryff (1989).

Dobrostan społeczny wywodzi się z koncepcji Keyesa (1998), który zauważył, że we wcześniejszych teoriach dobrostanu pomijany był kontekst społeczny, w którym znajduje się każdy człowiek, i podkreślił, że radzenie sobie z wyzwaniami i wymaganiami społecznymi może prowadzić nas do dobrostanu. Elementy dobrostanu społecznego wyróżnione przez Keyesa (2002; nazywane też *społecznymi wyzwaniami – social challenges*) to: społeczna akceptacja (*social acceptance*), społeczna aktualizacja (*social actualization*), społeczna koherencja (*social coherence*), społeczna integracja (*social integration*) oraz wkład społeczny (*social contribution*). Zestawienie składników dobrostanu wyróżnionych w tej teorii przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Komponenty dobrostanu subiektywnego wg Keyesa i Watermana (opracowanie własne na podstawie: Keyes, Waterman, 2003)

Pozytywne odczucia		Pozytywne funkcjonowanie	
Dobrostan emocjonalny	Dobrostan psychologiczny	Dobrostan społeczny	
doświadczanie pozytywnych emocji (szczęście, zainteresowanie, zadowolenie z życia), ich przewaga nad emocjami negatywnymi	samoakceptacja, pozytywne relacje z innymi, autonomia, panowanie nad otoczeniem, cel życiowy, osobisty rozwój	społeczna akceptacja, aktualizacja, koherencja, integracja i wkład	

Do pomiaru wyróżnionych wymiarów dobrostanu subiektywnego, a tym samym – zdrowia psychicznego służy *Kwestionariusz zdrowia psychicznego (Mental Health Continuum; Keyes, 2002)*.

TEORIA DOBROSTANU SELIGMANA

Seligman (2011a) – w myśl głównych założeń psychologii pozytywnej – podkreśla, że dobrostan to coś więcej niż nieobecność stanów negatywnych. Proponuje on model, w którym dobrostan (*well-being*) stanowi operacjonalizację rozkwitu człowieka (*flourishing*) i wyróżnia pięć jego wymiarów: 1) pozytywne emocje (*positive emotion*), 2) osiągnięcia (*achievement/accomplishment*), 3) poczucie celu i sensu (*meaning and purpose*), 4) relacje z innymi ludźmi (*relationships with others*) i 5) zaangażowanie (*engagement*). Seligman podkreśla, że każdy z tych elementów może być mierzony niezależnie od pozostałych, każdy przyczynia się do dobrostanu, a dążenie do jednego z wymiarów nie jest podyktowane chęcią osiągnięcia innego. Rewiduje on tym samym swoją wcześniejszą teorię autentycznego szczęścia (*authentic happiness; Seligman, 2002b*), stawiając dobrostan, a nie szczęście w centrum zainteresowania psychologii pozytywnej (i podkreślając, że miarą szczęścia jest jedynie zadowolenie z życia). Seligman podkreśla jednocześnie, że niektóre z wyróżnionych przez niego elementów dobrostanu mogą być mierzone za pomocą subiektywnego samoopisu, a inne – za pomocą wskaźników obiektywnych. Najważniejsze różnice między teorią szczęścia a teorią dobrostanu pokazane zostały w tabeli 2.

TEORIA DOBROSTANU EUDAJMONISTYCZNEGO WATERMANA I IN.

Waterman i in. (2010) operacjonalizują teorię dobrostanu eudajmonistycznego, zauważając, że jest on „efektem ubocznym” realizacji potencjału własnego człowieka. Uważają, że ich teoria jest z jednej strony komplementarna, a z drugiej – kontrastująca z teoriami dobrostanu subiektywnego. Zdaniem Watermana i in. w koncepcjach dobrostanu subiektywnego nie ma rozróżnienia między dobrostanem hedonistycznym a eudajmonistycznym.

Dobrostan eudajmonistyczny wiąże się z rozwojem potencjału człowieka, poczuciem celu i sensu w życiu, z życiem zgodnym z ludzką naturą. Obejmuje on zarówno komponenty subiektywne (dotyczące uczuć i emocji, których doświadcza jednostka, gdy realizuje swój potencjał), jak i obiektywne (związane z jej zachowaniami). Wymiary dobrostanu eudajmonistycznego wyróżnione przez Watermana i in. (2010) to: 1) dążenie do samopoznania (*self-discovery*), 2) postrzegana realizacja własnego potencjału (*perceived development of one's best potentials*), 3) poczucie celu i sensu życia (*sense of purpose and meaning in life*), 4) zaangażowanie w działanie (*intense involvement in activities*), 5) inwestowanie znaczącego wysiłku (*investment of significant effort*) oraz 6) zadowolenie z wyrażania siebie w działaniu (*enjoyment of activities as personally expressive*).

Według Watermana i in. (2010) pytanie o relacje między poszczególnymi formami dobrostanu: dobrostanu subiektywnego (którego formą jest omawiany tutaj dobrostan społeczny), dobrostanu psychologicznego i dobrostanu eudajmonistycznego jest nadal otwarte i wciąż brak jednoznacznego rozstrzygnięcia kwestii, czy stanowią one trzy różne zjawiska czy jedynie różne aspekty tego samego konstruktów.

Do pomiaru dobrostanu eudajmonistycznego w rozumieniu przedstawionej powyżej koncepcji służy *Kwestionariusz dobrostanu eudajmonistycznego (Eudaimonic Well-Being Questionnaire; Waterman i in., 2010)*.

PODSUMOWANIE

Jak pokazano powyżej, istnieje wiele współczesnych koncepcji dobrostanu i wiele narzędzi, po które równie chętnie sięgają rozmaici badacze. Wydaje się, że nie ma jednej dominującej i właściwej koncepcji dobrostanu, ponieważ jest to zjawisko wielowymiarowe, a mówiąc o dobrostanie, można odnieść się do skrajnie różnych podłoży teoretycznych (jak tradycja hedonistyczna i eudajmonistyczna). Przedstawione klasyfikacje nie są rozłączne, różne nurty teoretyczne wzajemnie się przenikają oraz kładą akcent na różne aspekty dobrostanu.

Oczywiście przytoczony przegląd koncepcji dobrostanu nie jest wyczerpujący (na ten temat powstają opracowania po wielokroć przekraczające objętością niniejszy artykuł), jednak można mieć nadzieję, że porządkuje on główne nurty oraz sposoby rozumienia dobrostanu obecne we współczesnej literaturze.

BIBLIOGRAFIA

- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.
- Cantril, H. (1965). *The pattern of human concerns*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Compton, W. C., Hoffman, E. (2013). *Positive psychology: the science of happiness and flourishing* (wyd. 2). Belmont: Wadsworth.
- Czapiński, J. (1994). *Psychologia szczęścia. Przegląd badań i zarys teorii cebulowej*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Czapiński, J. (2004). Spotkanie dwóch tradycji: hedonizmu i eudajmonizmu. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* (s. 13–17). Warszawa: PWN.
- Czerw, A. (2011). Psychologia pozytywna i jej rozwój w Polsce. *Psychologia Jakości Życia*, 10(1), 1–6.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, E. (2000). Subjective well-being. The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 1, 34–43. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.34>
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71–75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Diener, E., Lucas, R. E., Oishi, S. (2002). Subjective well-being. The science of happiness and life satisfaction. W: C. R. Snyder, S. J. Lopez (red.), *Handbook of positive psychology* (s. 63–73). Nowy Jork: Oxford University Press.
- Forgeard, M. J. C., Jayawickreme, E., Kern, M., Seligman, M. E. P. (2011). Doing the right thing: measuring wellbeing for public policy. *International Journal of Wellbeing*, 1(1), 79–106. <https://doi.org/10.5502/ijw.v1i1.15>
- Fredrickson, B. L., Losada, M. F. (2005). Positive affect and complex dynamics of human flourishing. *American Psychologist*, 60, 678–686. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.7.678>
- Gilman, R., Huebner, S., Buckman, M. (2009). Life satisfaction. W: S. J. Lopez (red.), *The encyclopedia of positive psychology* (t. 1, s. 582–585). Chichester: Willey-Blackwell.
- Greene-Shorridge, T. M., Odle-Dusseau, H. N. (2009). Quality of life. W: S. J. Lopez (red.), *The encyclopedia of positive psychology* (t. 2, s. 817–821). Chichester: Willey-Blackwell.
- Gulla, B., Tucholska, K. (2007). Psychologia pozytywna: cele naukowo-badawcze i aplikacyjne oraz sposób ich realizacji. *Studia z Psychologii w KUL*, 14, 133–152.
- Heszen-Niejodek, I. (1996). Jakość życia w badaniach psychologicznych. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, 29, 251–255.

- Jahoda, M. (1958). *Joint commission on mental health and illness monograph series: T. 1. Current concepts of positive mental health*. Nowy Jork: Basic Books.
- Kaczmarek, Ł. D. (2016). *Pozytywne interwencje psychologiczne. Dobrostan a zachowania intencjonalne*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Kossakowska, M. (2014). Positive psychology in Poland – Introduction. *Polish Psychological Bulletin*, 45, 101–102. <https://doi.org/10.2478/ppb-2014-0014>
- Kahneman, D. (1999). Objective happiness. W: D. Kahneman, E. Diener, N. Schwarz (red.), *Well-being: the foundations of hedonic psychology* (s. 3–25). Nowy Jork: Russell Sage Foundation.
- Keyes, C. L. M. (1998). Social well-being. *Social Psychology Quarterly*, 61, 121–140. <https://doi.org/10.2307/2787065>
- Keyes, C. L. M. (2002). The mental health continuum: from languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Social Behavior*, 43, 207–222. <https://doi.org/10.2307/3090197>
- Keyes, C. L. M., Lopez, S. J. (2002). Toward a science of mental health: Positive directions in diagnosis and interventions. W: C. R. Snyder, S. J. Lopez (red.), *Handbook of positive psychology* (wyd. 2, s. 45–59). Nowy Jork: Oxford University Press.
- Keyes, C. L. M., Waterman, M., B. (2003). Dimensions of well-being and mental health in adulthood. W: M. H. Bornstein, L. Davidson, C. L. M. Keyes, K. A. Moore (red.), *The Crosscurrents in Contemporary Psychology Series: Well-being. Positive development across the life course* (s. 477–497). Mahwah: Erlbaum.
- Lopez, S. J., Snyder, C. R. (2011). *The Oxford handbook of positive psychology* (wyd. 2). Nowy Jork: Oxford University Press.
- Maddux, J. E. (2002). Stopping the “madness”: Positive psychology and the deconstruction of the illness ideology and the DSM. W: C. R. Snyder, S. J. Lopez (red.), *Handbook of positive psychology* (s. 13–25). Nowy Jork: Oxford University Press.
- McMahan, E. A., Estes, D. (2011). Hedonic versus eudaimonic conceptions of well-being: Evidence of differential associations with experienced well-being. *Social Indicators Research*, 103, 93–108. <https://doi.org/10.1007/s11205-010-9698-0>
- Moore, K. A., Keyes, C. L. M. (2003). A brief history of well-being in children and adults. W: M. Bornstein, L. Davidson, C. L. M. Keyes, K. A. Moore (red.), *Well being: positive development across the life course* (s. 1–11). Londyn: Lawrence Erlbaum Associates.
- Pavot, W., Diener, E., Suh, E. (1998). The Temporal Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 70, 340–354. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa7002_11
- Ryan, R. M., Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141–166. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069–1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- Ryff, C. D., Keyes, C. L. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719–727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
- Ryff, C. D., Singer, B. (1998). The contours of positive human health. *Psychological Inquiry*, 9, 1–28. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0901_1
- Ryff, C. D., Singer, B. (2002). From social structure to biology: integrative science in pursuit of human health and well-being. W: C. R. Snyder, S. J. Lopez (red.), *Handbook of positive psychology* (s. 541–554). Nowy Jork: Oxford University Press.
- Schuller, S. M., Seligman, M. E. P. (2010). Pursuit of pleasure, engagement, and meaning: relationships to subjective and objective measures of well-being. *Journal of Positive Psychology*, 5, 253–263. <https://doi.org/10.1080/17439761003794130>
- Schwarz, N., Strack, F. (1999). Reports of subjective well-being: judgment processes and their methodological implications. W: D. Kahneman, E. Diener, N. Schwarz (red.), *Well-being – the foundation of hedonic psychology* (s. 61–84). Nowy Jork: Russell Sage Foundation.
- Seligman, M. E. P. (2002a). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. W: C. R. Snyder, S. J. Lopez (red.), *Handbook of positive psychology* (s. 3–9). Nowy Jork: Oxford University Press.
- Seligman, M. E. P. (2002b). *Authentic happiness*. Nowy Jork: Free Press.
- Seligman, M. E. P. (2011a). *Flourish: a visionary new understanding of happiness and well-being* [Kindle DX version]. Pobrane z: <https://www.amazon.com/Flourish-Visionary-Understanding-Happiness-Well-being-ebook/dp/B0043RSK90>
- Seligman, M. E. P. (2011b). *Pełnia życia. Nowe spojrzenie na kwestię szczęścia i dobrego życia*. Poznań: Media Rodzina.
- Tatarkiewicz, W. (1985). *O szczęściu*. Warszawa: PWN.
- Trzebińska, E. (2008). *Psychologia pozytywna*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Waterman, A. (1993). Two conceptions of happiness: contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology* 64, 678–691. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.64.4.678>
- Waterman, A. S., Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Ravert, R. D., Williams, M. K., Agocha, V. B., ... Donnellan, M. B. (2010). The questionnaire for eudaimonic well-being: psychometric properties, demographic comparisons, and evidence of validity. *The Journal of Positive Psychology*, 5, 41–61. <https://doi.org/10.1080/17439760903435208>
- Wojciechowska, L. (2005). Teoria dobrostanu w badaniach rozwojowych nad rodziną: dobrostan rodziców w stadium pustego gniazda. *Psychologia Rozwojowa*, 10(4), 35–45.
- Wojciechowska, L. (2011). Dobrostan psychiczny adolescenta w obliczu realizacji rozwojowych zadań społecznych. W: D. Borecka-Biernat (red.), *Zaburzenia w zachowaniu dzieci i młodzieży w kontekście trudnych sytuacji szkolnych i pozaszkolnych* (s. 13–40). Kraków: Impuls.

World Health Organization (1948). *Constitution of the World Health Organization*. Pobrane z: http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf

Zawadzka, A. M., Szabowska-Walaszczyk, A. (2014). Does self-improvement explain well-being in life at workplace? Analysis based on selected measures of well-being. *Polish Psychological Bulletin*, 45, 134–141. <https://doi.org/10.2478/ppb-2014-0018>

OBRAZKOWY POMIAR CECH OSOBOWOŚCI DZIECI – PREZENTACJA METODY

MARTA ROGOZA*

Instytut Psychologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

STRESZCZENIE

Obecnie przyjmuje się, że strukturę osobowości, również w okresie dzieciństwa, można opisać za pomocą cech Wielkiej Piątki. Dużym problemem jest jednak taki sposób pomiaru, który uwzględniałby kształtujące się dopiero umiejętności czytania, koncentracji oraz inne aspekty rozwoju poznawczego badanych osób młodych. Celem niniejszego artykułu jest prezentacja *Obrazkowego pomiaru cech osobowości dzieci* (OPCO-D), czyli kwestionariusza do pomiaru 5 czynników osobowości, tj.: ekstrawersji, neurotyczności, otwartości, sumienności i ugodowości w okresie późnego dzieciństwa. Kwestionariusz OPCO-D można uznać za zadowalające, rzetelne i trafne uzupełnienie istniejącej narzędziowej luki w sposobach pomiaru cech osobowości u dzieci, zwłaszcza między 7. a 10. rokiem życia. Łączy w sobie zalety pomiaru zarówno kwestionariuszowego, jak i niekwestionariuszowego i jest dostosowany do rozwoju poznawczego oraz do możliwości dzieci.

CECHY OSOBOWOŚCI
WIELKA PIĄTKA
PÓŻNE DZIECIŃSTWO
OPCO-D

SŁOWA KLUCZOWE

- 27 CHARAKTERYSTYKA TEORETYCZNA MODELU WIELKIEJ PIĄTKI CECH OSOBOWOŚCI
- 28 POMIAR CECH WIELKIEJ PIĄTKI W OKRESIE DZIECIŃSTWA
- 29 KONSTRUKCJA OBRAZKOWEGO POMIARU CECH OSOBOWOŚCI DZIECI (OPCO-D)
- 33 WŁAŚCIWOŚCI PSYCHOMETRYCZNE OPCO-D
- 39 PODSUMOWANIE
- 40 BIBLIOGRAFIA
- 42 ANEKS

THE PICTORIAL PERSONALITY TRAITS QUESTIONNAIRE – PRESENTATION OF THE QUESTIONNAIRE

ABSTRACT

Currently, it is assumed that the personality structure, including the period of the childhood, could be described through the means of the Big Five traits. A big challenge, however, is to select such a measure, which would take into account the development of reading, concentration, and other cognitive aspects, which are still developing in younger children. Therefore, the aim of the current study is to demonstrate that the Pictorial Personality Traits Questionnaire for Children (PPTQ-C), which is a questionnaire designed to capture five basic personality traits, that is: extraversion, neuroticism, openness, conscientiousness, and agreeableness during the late childhood period. The PPTQ-C could be deemed as a valid and reliable tool, which covers the existing lack in such tools, especially for children aged between 7 and 10 years. The PPTQ-C combines the best features of questionnaire and non-questionnaire methods of assessment and is adjusted to the cognitive development of children.

KEYWORDS

personality traits, Big Five, childhood, PPTQ-C

CHARAKTERYSTYKA TEORETYCZNA MODELU WIELKIEJ PIĄTKI CECH OSOBOWOŚCI

Model Wielkiej Piątki jest obecnie dominującym modelem opisującym katalog oraz strukturę cech osobowości (McCrae, Costa, 1997). Najbardziej powszechną propozycją struktury cechowej osobowości w ujęciu kwestionariuszowym jest *Pięcioczynnikowy Model Osobowości* (PMO; McCrae, Costa, 2005). McCrae i Costa (1997, 2005) proponują następującą taksonomię pięciu cech: neurotyczność, ekstrawersja, otwartość na doświadczenie, ugodowość i sumienność.

Neurotyczność to cecha osobowości, która odnosi się do przystosowania emocjonalnego związanego z podatnością na doświadczanie negatywnych emocji, np.: strachu, zmieszania, gniewu, poczucia winy. Obejmuje również niezdolność do kontrolowania własnych pragnień i popędów oraz skłonność do nadmiernego autokrytycyzmu. Należy podkreślić, że neurotyczność jako cecha może wskazywać na ryzyko wystąpienia zaburzeń zachowania, jednak wciąż pozostaje wyłącznie wymiarem osobowości niezaburzonej (McCrae, Costa, 1997). Ekstrawersja to cecha osobowości, która charakteryzuje jakość i ilość interakcji społecznych, co wiąże się z towarzyskością, łatwością nawiązywania kontaktów społecznych oraz poszukiwaniem stymulacji w tychże relacjach oraz innych obszarach. Cecha ta obejmuje również takie charakterystyki jak: poziom aktywności, energii i łatwość w odczuwaniu emocji pozytywnych. Otwartość na doświadczenie to cecha określająca tendencję do poszukiwania, pozytywnego wartościowania własnych doświadczeń życiowych oraz ciekawości poznawczej związanej z tolerancją nowości. Dotyczy ciekawości nowych idei, pomysłów, doświadczeń i przeżyć. To cecha, która najbardziej ze wszystkich pięciu charakterystyk związana jest z intelektem. Ugodowość odnosi się do nastawienia wobec innych ludzi, to interpersonalna orientacja, która ma odzwierciedlenie w uczuciach, myślach oraz działaniach. Przejawia się ona w tendencji do ufania ludziom, umiejętności współpracy, udzielania pomocy, a także w sposobie myślenia o innych. Ujawnia się w bezinteresownej trosce o inne osoby oraz w zaufaniu i hojności okazywanych ludziom. Ostatnia cecha osobowości wyszczególniona w PMO, czyli sumienność, odnosi się do stopnia zorganizowania człowieka, jego wytrwałości i sposobu motywacji w dążeniu do zamierzonego celu (Zawadzki, Strelau, Szczepaniak, Śliwińska, 1998). Cecha ta przejawia się głównie jako pracowitość, skrupulatność oraz rzetelność w odniesieniu do wykonywanego zadania.

Tradycyjne badania dotyczące struktury osobowości prowadzone w modelu Wielkiej Piątki dotyczyły głównie okresu dorosłości (Costa, McCrae, 1976; McCrae, 2002; McCrae, Terracciano, 78 współpracowników Personality Profiles of Cultures Project, 2005). W swoich pracach badacze koncentrowali się na opisie struktury osobowości człowieka dorosłego i starzejącego się, jak również na stałości i zmienności osobowości. Wyniki badań pozwalają na jasne stwierdzenie, że cechy osobowości osób dorosłych można przewidywać w czasie, ponieważ wykazują one względnie wysoką stabilność. Ponadto można uznać je za konstrukty uniwersalne, przejawiające się i postrzegane w podobny sposób w różnych kulturach (Chan i in., 2012; De Bolle i in., 2015; Hendriks i in., 2003; McCrae, 2001; McCrae, Costa, 2005; McCrae i in., 2005). Pomimo wysokiego stanu wiedzy w ciągu ostatnich dekad można zaobserwować wzrost liczby opracowań dotyczących struktury osobowości we wcześniejszych okresach rozwojowych: dorastania, a nawet dzieciństwa (przegląd badań w: Caspi, Roberts, Shiner, 2005; Shiner, Caspi, 2003). Jest to wiedza przydatna tym bardziej, że wyniki badań pokazują, iż stabilność struktury osobowości u dzieci może być większa niż

przypuszczano (zwłaszcza po trzecim roku życia), a stabilność cech osiąga punkt szczytowy później, niż sądzono – jak pokazują metaanalizy – dopiero po 50. roku życia (Shiner, Caspi, 2003). Niemniej jednak prowadzenie badań nad strukturą osobowości w okresie dzieciństwa jest wyjątkowym wyzwaniem i wymaga uwzględnienia charakterystyki rozwojowej tego okresu, w szczególności poziomu rozwoju poznawczego. Dotychczas badania samoopisowe nad osobowością w okresie dzieciństwa dotyczyły dzieci albo w średnim okresie dzieciństwa (między czwartym a siódmym rokiem życia; Ablow, Measelle, 1993), albo dzieci od dziewiątego roku życia (Barbaranelli, Caprara, Rabasca, Pastorelli, 2003), co przypada na drugą połowę okresu późnego dzieciństwa (Kołodziejczyk, 2011). Powstała zatem luka przypadająca na pierwszą połowę okresu późnego dzieciństwa.

POMIAR CECH WIELKIEJ PIĄTKI W OKRESIE DZIECIŃSTWA

Wyniki prowadzonych dotychczas badań pozwalają domniemywać, że struktura osobowości dzieci oraz adolescentów jest wysoce podobna do struktury osobowości dorosłego człowieka. Badania prowadzono zarówno w podejściu kwestionariuszowym, jak i niekwestionariuszowym

Pomiary kwestionariuszowe. Mervielde i De Fruyt (1999) opracowali kwestionariusz *Hierarchical Personality Inventory for Children* (HiPIC) w oparciu o analizowane opisy osobowości dzieci w wieku 3–12 lat sporządzone przez ich rodziców w siedmiu krajach (Belgii, Chinach, Niemczech, Grecji, Holandii, Polsce i Stanach Zjednoczonych). Początkowo był on przeznaczony dla obserwatorów, jednak w kolejnych badaniach z sukcesem zastosowano go jako metodę samoopisową w grupie od 12. do 17. roku życia (De Fruyt, Mervielde, Hoekstra, Rolland, 2000). W toku analiz zidentyfikowano pięć podstawowych wymiarów struktury osobowości dzieci, korespondujących z cechami Wielkiej Piątki (Kohnstamm, Halverson, Mervielde, Avilla, 1998; Mervielde, Asendorpf, 2000). Kwestionariusz ten jest odpowiednio dostosowany do dzieci w stadium operacji formalnych, co jest zgodne z zaleceniami autorów (De Fruyt i in., 2000), jednakże jego wykorzystanie wśród młodszych dzieci może być problematyczne.

Barbaranelli i współpracownicy (2003) skonstruowali kwestionariusz do pomiaru cech osobowości w rozumieniu Wielkiej Piątki – *Big Five Questionnaire for Children* (BFQ-C), który pozwala na dokonanie pomiaru w grupie dzieci w wieku od 9 do 13 lat. Pozycje testowe kwestionariusza BFQ-C opracowano w oparciu o przymiotniki będące określeniami cech, które zostały uznane przez nauczycieli i rodziców za najbardziej przydatne w konstruowaniu opisu osobowości dzieci (Barbaranelli i in., 2003). Badania, w których był wykorzystywany kwestionariusz BFQ-C, potwierdzają, że w okresie późnego dzieciństwa oraz w okresie wczesnej adolescencji dane samoopisowe organizują się wokół struktury pięcioczynnikowej (np.: Barbaranelli i in., 2003; Ciecuch, 2010; del Barrio, Carrasco, Hologado, 2006; Muris, Meesters, Diederer, 2005).

Pomiary niekwestionariuszowe. Jak się okazuje, badanie pięcioczynnikowej struktury osobowości możliwe jest również w okresie średniego dzieciństwa, czyli u dzieci w wieku przedszkolnym (cztery–sześć lat; Ablow, Measelle, 1993). Measelle, John, Ablow, Cowan i Cowan (2005) wykorzystali strukturalizowany wywiad *Berkeley Puppet Interview*, który polega na stworzeniu sytuacji konwersacji dziecka z dwójkiem rówieśników (w tym przypadku zabawkami/lalkami), przy czym każde z nich opisuje siebie w sposób zupełnie odmienny od drugiego. Następnie do dziecka jest kierowana prośba o to, by określiło, do której z lalek jest podobne. Pytania są prosto sformułowane, dostosowane do poziomu językowego dziecka, co zwiększa jego poziom zaangażowania w konwersację z lalkami, a także

prawdopodobieństwo uzyskania właściwej, trafnej odpowiedzi (Measelle, Ablow, Cowan, Cowan, 1998).

Wykorzystanie pomiarów niekwestionariuszowych pozwala na badanie dzieci do siódmego roku życia, przy zastosowaniu zaś pomiaru kwestionariuszowego – od dziewiątego roku życia (Barbaranelli i in., 2003; Measelle i in., 2005), co tworzy lukę pomiarową dla dzieci między siódmym a dziewiątym rokiem życia. Z jednej strony wykorzystanie *Berkeley Puppet Interview* (Ablow, Measelle, 1993) w tym okresie może okazać się nietrafne ze względu na jego dziecinny charakter, z drugiej zaś – zastosowanie BFQ-C (Barbaranelli i in., 2003) może okazać się jeszcze zbyt trudne. Ponadto okres ten jest najczęściej powiązany z rozpoczynającą się nauką szkolną, która stawia przed dziećmi zupełnie nowe wymagania oraz stwarza nowe środowisko rówieśnicze, gdzie dzieci uczą się rozmaitych interakcji społecznych (Kołodziejczyk, 2011), co czyni pomiar cech osobowości w tym okresie szczególnie interesującym.

KONSTRUKCJA OBRAZKOWEGO POMIARU CECH OSOBOWOŚCI DZIECI (OPCO-D)

Według Piageta (1960) okres późnego dzieciństwa obejmuje stadium operacji konkretnych, co oznacza, że w tym czasie rozwojowym dzieci dokonują operacji umysłowych jedynie w oparciu o konkretne, rzeczywiste przedmioty i wydarzenia, a zatem wszelkie informacje hipotetyczne i abstrakcyjne mogą nie być w pełni poprawnie przetwarzane. Dzięki ukształtowanej umiejętności myślenia logicznego formuje się również umiejętność przewidywania i wyjaśnianie zdarzeń (Stefańska-Klar, 2005). Spostrzeganie świata przez dziecko przestaje mieć cechy egocentryzmu, co oznacza, że zaczyna ono być zdolne do zrozumienia, że inni ludzie mogą spostrzegać rzeczy inaczej niż ono samo, a to wydaje się kluczowe dla badania różnic indywidualnych. Wszystkie te zmiany są powiązane z funkcjonowaniem układu nerwowego, a tym samym z działaniem procesów (Kielar-Turska, Białecka-Pikul, Skórska, 2006). Rozwój poznawczy dzieci w tym okresie z jednej strony umożliwia prowadzenie badań nad ich osobowością za pomocą metod samoopisowych, ponieważ dzieci posiadają umiejętność czytania, potrafią myśleć przyczynowo-skutkowo oraz operować na materiale konkretnym, jednak z drugiej strony stawia przed badaczem trudności w postaci braku rozumienia informacji hipotetycznych i abstrakcyjnych, trudności z długotrwałym utrzymaniem uwagi oraz tendencji do odwoływania się do wydarzeń z przeszłości.

Przegląd badań wskazuje, że pomiarami kwestionariuszowymi najczęściej wykorzystywanymi w okresie późnego dzieciństwa są: *Hierarchical Personality Inventory for Children* (HiPIC; Mervielde, De Fruyt, 1999) oraz *Big Five Questionnaire for Children* (Barbaranelli i in., 2003), jednak żaden z nich nie wydaje się narzędziem wystarczająco odpowiednim do badania dzieci u progu okresu późnego dzieciństwa właśnie ze względu na charakterystykę rozwoju poznawczego. Z tego powodu stworzono opisywany w niniejszym artykule *Obrazkowy pomiar cech osobowości dzieci* (OPCO-D).

Kwestionariusz OPCO-D jest propozycją wyjścia poza ograniczenia istniejących tradycyjnych metod pomiaru cech Wielkiej Piątki, dostosowaną do badania dzieci od 6. do 10. roku życia. Niewątpliwą inspiracją w powstawaniu OPCO-D był obrazkowy pomiar wartości, czyli *Picture Based Value Survey for Children* (PBVS-C) autorstwa Döring, Blauensteiner, Aryus, Drögekamp i Bilsky'ego (2010) w polskiej adaptacji Ciecucha, Harasimczuk i Döring (2010). Pomiar PBVS-C to zestaw rysunków, na których zaprezentowane zostały kolejne wartości w ujęciu Schwarza (1992). Innowacyjność PBVS-C polega na tym, że wartości będące kategoriami abstrakcyjnymi zostały przedstawione na przykładzie konkretnych sytuacji, w których zachowanie głównego bohatera było prezentacją konkretnych

wartości. Podobny cel został obrany podczas konstrukcji OPCO; dla każdej z cech osobowości były wówczas poszukiwane behawioralne wskaźniki, które można było zilustrować.

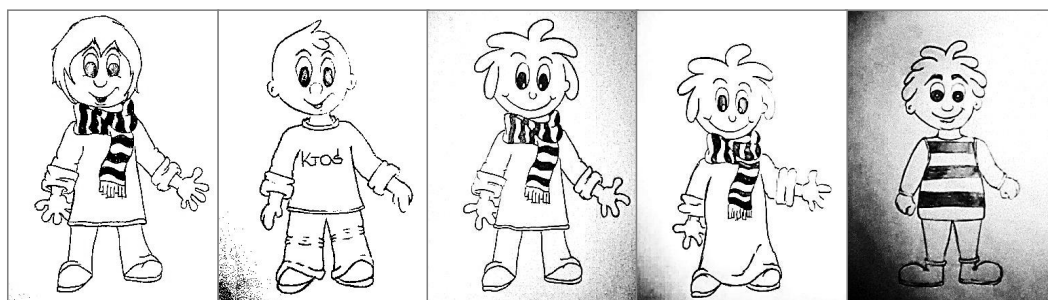
ZAŁOŻENIA KONSTRUKCJI OPCO-D

Podczas konstrukcji kwestionariusza OPCO-D (Maćkiewicz, Ciecuch, 2012) przyjęto następujące założenia:

- (1) Wielka Piątka jest odpowiednią klasyfikacją cech osobowości w okresie późnego dzieciństwa. Dotychczasowe badania wskazują, że taksonomia pięciu cech jest użyteczna w odniesieniu do dzieci oraz dorastających (Caspi i in., 2005);
- (2) W badaniach osobowości dzieci warto poszukiwać danych samoopisowych. Dane pochodzące z opisu innych osób (nauczycieli, rodziców czy rówieśników) są swego rodzaju wypadkową obserwowanego zachowania dzieci i systemu poznawczego dorosłych, których struktura osobowości w zakresie pięciu czynników osobowości jest ukształtowana i stabilna;
- (3) Kod obrazkowy jest bardziej odpowiedni do badania dzieci niż kod słowny. Poszukiwanie danych samoopisowych u dzieci wymaga specjalnych metod uwzględniających ich rozwój poznawczy.

GŁÓWNY BOHATER OPCO-D, CZYLI „OSOBA W SZALIKU W PASKI”

Pierwszym etapem prac nad *Obrazkowym pomiarem cech osobowości* było wykreowanie głównego bohatera, który będzie występował na wszystkich ilustracjach, a którego zachowanie będzie behawioralnym wskaźnikiem danej cechy osobowości i z którym dziecko wypełniające kwestionariusz będzie mogło się utożsamiać. Aby ułatwić przebieg badań grupowych, stworzono tylko jednego głównego bohatera (o wyglądzie, z którym mogli utożsamiać się zarówno chłopcy, jak i dziewczynki). Rysunek 1 przedstawia wstępne propozycje wyglądu głównego bohatera, rozważane podczas prac nad narzędziem. Na głównego bohatera została wybrana postać pierwsza, która spośród innych przedstawionych wyróżniała się bujną fryzurą i szalikiem w paski. Wersja ostateczna tej postaci została przedstawiona na rysunku 2.

Rysunek 1. Projekty głównego bohatera *Obrazkowego pomiaru cech osobowości*.

Rysunek 2. Główny bohater *Obrazkowego pomiaru cech osobowości*.

INSTRUKCJA KWESTIONARIUSZA

Na początku instrukcji kwestionariusza dziecku prezentowany jest główny bohater, obecny na każdym z obrazków na kolejnych stronach narzędzia. Zapowiedziane jest, że pokazywane będą pary obrazków, a na każdym z nich główny bohater będzie zachowywał się inaczej. Dziecko proszone jest, aby wybrało (przez zaznaczenie kwadracika przy wybranej ilustracji), czy częściej zachowuje się jak główny bohater na obrazku prawym czy na lewym. Jeśli zachowuje się czasem tak, a czasem tak, to może wybrać odpowiedź *różnie*, która znajduje się pomiędzy dwoma obrazkami. Zaznaczone jest również, że przy każdej pozycji można wybrać tylko jeden kwadrat.

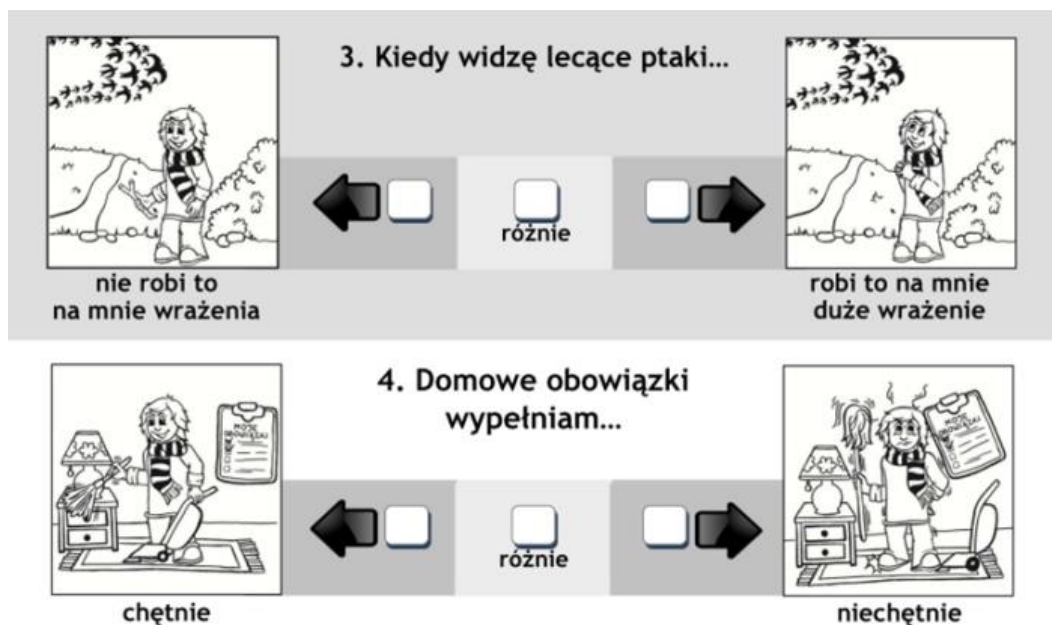
POZYCJE TESTOWE

Na podstawie opisów cech osobowości w ujęciu Wielkiej Piątki w schemacie dedukcyjnym została stworzona początkowa baza pozycji testowych. Niezwykle istotna była kwestia, czy dane zachowanie można przedstawić w jednoznaczny sposób za pomocą obrazka. Następnie zilustrowane pozycje zostały poddane dyskusji oraz wstępnym badaniom. W ten sposób został ostatecznie wybrany zestaw 25 pozycji, czyli po pięć pozycji do każdej skali. W tabeli 1 przedstawiono treść wyróżnionych pozycji wchodzących w skład kwestionariusza OPCO-D.

Tabela 1. Treść pozycji testowych wchodzących w skład ostatecznej wersji kwestionariusza OPCO-D

Skala	Skrót	Pozycja testowa
Ekstrawersja	E1	Zwykle bawię się: sam/sama vs z innymi
	E2	Z kolegami z klasy: dużo rozmawiam vs mało rozmawiam
	E3	Na przerwach wolę spędzać czas: sam/sama vs z kolegami/koleżankami z klasy
	E4	Kiedy inni bawią się: podchodzę do nich vs nie podchodzę do nich
	E5	Kiedy ktoś żartuje: nie śmiesz mi to aż tak bardzo vs śmieję się razem z innymi
Neurotyczność	N1	Kiedy coś mi nie wychodzi: szybko się denerwuję vs zachowuję spokój
	N2	Zwykle kiedy na coś czekam: czekam cierpliwie vs niecierpliwie się
	N3	Kiedy występuję przed innymi: denerwuję się vs raczej nie denerwuję się
	N4	Zwykle kiedy idę do szkoły: jestem spokojny/spokojna vs martwię się
	N5	Zazwyczaj: mam dobry humor vs mam zły humor*
Otwartość	O1	Kiedy widzę lecące ptaki: nie robi to na mnie wrażenia vs robi to na mnie duże wrażenie
	O2	Na wycieczce najbardziej lubię: odkrywać coś nowego vs bawić się i odpoczywać
	O3	W wolnym czasie: bawię się w ulubioną zabawę vs lubię dowiadywać się czegoś nowego
	O4	Nowe i ciekawe rzeczy: lubię poznawać vs nie lubię poznawać
	O5	Chętniej spędzam czas: w miejscach, które dobrze znam vs podróżując
Sumiennność	S1	Domowe obowiązki wypełniam: chętnie vs niechętnie
	S2	W moim pokoju: jest bałagan vs jest porządek
	S3	Kiedy odrobię pracę domową: sprawdzam, czy nie ma gdzieś błędu vs od razu zaczynam się bawić
	S4	Kiedy istnieją jakieś zakazy: nie zwracam na nie uwagi vs stosuję się do nich
	S5	Kiedy dostanę od kogoś pieniądze: oszczędzam vs wydaję je od razu
Ugodowość	U1	Kiedy ktoś z mojej klasy czegoś potrzebuje: nie zauważam tego vs zauważam to i mu pomagam
	U2	Kiedy widzę, że mogę komuś pomóc: pomagam vs nie pomagam
	U3	Kiedy mam nową rzecz: nie pożyczam jej innym vs pożyczam ją innym
	U4	Kiedy ktoś mnie za coś przeprosza: godzę się z nim szybko vs nie mam ochoty się z nim pogodzić
	U5	Kiedy coś zepsuje: nie przyznaję się do tego vs przyznaję się do tego

Każda z pozycji testowych składa się z dwóch obrazków oraz skali, za pomocą której dziecko odpowiada na pytanie: „A jak zachowujesz się Ty?”. Odpowiedź udzielana jest na trzystopniowej skali, co jest dostosowane do rozwoju poznawczego dzieci (Borgers, de Leeuw, Hox, 2000; Hershey, Hill, 1976). Na rysunku 3 znajdują się dwa przykłady pozycji testowych OPCO-D.

Rysunek 3. Budowa pozycji testowej.

Pozycje testowe stanowiące część właściwą kwestionariusza OPCO-D również składają się ze skali odpowiedzi oraz dwóch obrazków. Obrazki są tutaj wskaźnikami dwóch krańców danego wymiaru. Zachowanie głównego bohatera na jednym z obrazków jest wskaźnikiem niskiego natężenia cechy, podczas gdy na drugim obrazku główny bohater prezentuje zachowanie będące wskaźnikiem wysokiego natężenia danej cechy. Dzieci opisują siebie zazwyczaj w kategoriach terażniejszości (Damon, Hart, 1982) – wiąże się to ze zdolnościami pamięciowymi dzieci (zwłaszcza młodszych), przez co przejawiają one tendencję do przywoływania wydarzeń z najbliższej przeszłości, tych, które dopiero co miały miejsce. Dlatego też zdecydowanie bardziej zasadne jest prośenie dzieci o przywołanie zdarzeń konkretnych, związanych z terażniejszością. W związku z tym wszystkie obrazki przedstawiają sytuacje znane dziecku z jego codziennego życia. Pełna wersja kwestionariusza znajduje się w *Załączniku 2*.

WŁAŚCIWOŚCI PSYCHOMETRYCZNE OPCO-D

Ocenę psychometrycznych właściwości skali OPCO-D wykonano w siedmiu krokach. W pierwszym kroku przedstawiono statystyki opisowe oraz omówiono rozkład wyników. W kroku drugim za pomocą analizy równoległej zweryfikowano wymiarowość skali, aby potwierdzić, że OPCO-D mierzy pięć podstawowych wymiarów osobowości. W trzecim kroku poddano ocenę strukturę czynnikową każdej ze skal, używając do tego konfirmacyjnej analizy czynnikowej. Założono, że pozycje testowe wchodzące w skład każdej ze skal są odpowiednimi wskaźnikami zmiennych latentnych, co będzie wyrażone w istotnych ładunkach czynnikowych oraz dobrym dopasowaniu testowanego modelu. W czwartym kroku przedstawiono interkorelacje między badanymi skalami. W piątym kroku, korelując zmienną latentną ze skalą obliczoną z klucza, zweryfikowano rzetelność pomiaru. Założono, że wpływ błędu pomiaru na uzyskane wyniki będzie niewielki, co pozwoli zachować większą pewność w interpretacji uzyskanych wyników. W szóstym kroku zbadano trafność pomiaru,

porównując samoopis dziecka z opisem nauczyciela. Założono, że uzyskane wyniki będą częściowo zbieżne, potwierdzając, że poszczególne skale OPCO-D faktycznie odnoszą się do pięciu podstawowych cech osobowości. W ostatnim kroku zweryfikowano, czy w poszczególnych skalach kwestionariusza OPCO-D występują różnice międzyplciowe.

CHARAKTERYSTYKA BADANEJ PRÓBY I PROCEDURA BADANIA

W badaniach referowanych w niniejszym artykule wzięło udział łącznie $N = 863$ dzieci w późnym wieku szkolnym. Wyniki pochodzące z nieklinicznej próby $n = 600$ dzieci w wieku od 6. do 10. roku życia ($M = 8,41$; $SD = 1,04$; 49,2% dziewczynek) zostały wykorzystane do oceny struktury czynnikowej kwestionariusza OPCO-D oraz do oceny rzetelności pomiaru. Wyniki pochodzące z próby $n = 283$ dzieci w wieku od 7 do 10 lat ($M = 8,86$; $SD = 0,81$; 53,2% dziewczynek) zostały wykorzystane do stworzenia norm dla kwestionariusza OPCO-D. Ponadto z próby $n = 283$ dzieci wybrano podgrupę $n = 121$ dzieci, których osobowość została poddana dodatkowemu opisowi przez nauczycieli.

Badania zostały przeprowadzone w planie grupowym w szkołach podstawowych w województwie mazowieckim. Przed rozpoczęciem badań dyrektorowie szkół oraz prawni opiekunowie uczestników zostali poinformowani o ich celu, przebiegu, wyjaśnione zostały aspekty badania oraz udzielone odpowiedzi na zadane pytania. Instytucją pośredniczącą w uzyskaniu zgody na udział dzieci w badaniu była szkoła, reprezentowana przez dyrekcję. Opiekunowie prawni uczniów wyrazili zgodę na ich udział w badaniu.

Badanie miało charakter anonimowy i zostało przeprowadzone grupowo podczas zajęć lekcyjnych (maksymalnie jedna godzina lekcyjna). Osoba przeprowadzająca badanie upewniała się, czy instrukcja jest dla wszystkich zrozumiała. Jeśli istniała taka potrzeba, to każdorazowo były udzielane dodatkowe wyjaśnienia. Priorytetem było to, aby dzieci, mimo że badanie było grupowe, udzielały odpowiedzi samodzielnie i nie konsultowały się między sobą. Dodatkowo przestrzegana była zasada dobrowolności uczestniczenia w badaniu. Uczestnicy zostali poinformowani o możliwości rezygnacji z udziału w badaniu w dowolnym jego momencie.

STATYSTYKI OPISOWE I ROZKŁAD WYNIKÓW

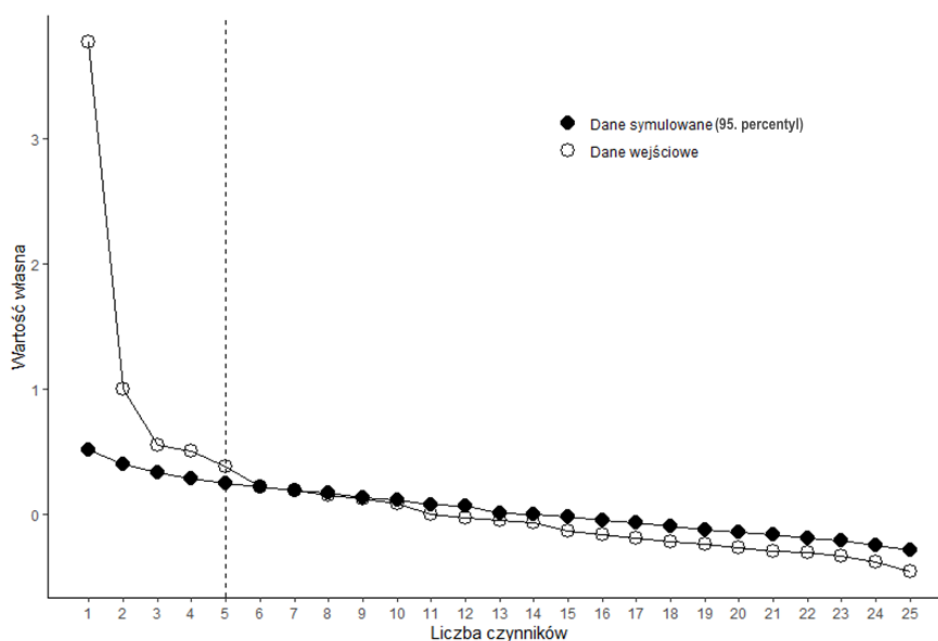
Statystyki opisowe oraz test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa przedstawiono w tabeli 2. Najwyższe wyniki odnotowano dla ugodowości i sumienności – zdecydowana większość badanych uzyskała wyniki zbliżone do maksymalnych. Nieco niższe wartości zaobserwowano dla ekstrawersji. Wyniki dla otwartości były zbliżone do przeciętnych. Wyniki dla neurotyczności były niskie w przypadku większości badanych dzieci. Test normalności rozkładu wskazał, że każda ze skal OPCO-D odbiega od rozkładu normalnego. W przypadku ugodowości, sumienności i ekstrawersji rozkłady były lewostronne, w przypadku neurotyczności zaś – prawostronne. Większość wyników ugodowości i sumienności była zorganizowana w bliskiej odległości od średniej. Podsumowując, skale kwestionariusza OPCO-D mogą w sposób ograniczony dyskryminować dzieci osiągające wyniki niskie i wysokie, szczególnie w odniesieniu do ugodowości i sumienności.

Tabela 2. Statystyki opisowe oraz test normalności rozkładu skal kwestionariusza OPCO-D

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>S</i>	<i>K</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
Neurotyczność	1,41	0,45	1	3	1,01	0,20	0,19	0,001
Ekstrawersja	2,62	0,37	1	3	-0,97	0,76	0,19	0,001
Otwartość	2,21	0,45	1	3	-0,25	-0,50	0,13	0,001
Ugodowość	2,77	0,32	1	3	-1,53	2,23	0,30	0,001
Sumiennosc	2,75	0,36	1	3	-1,70	2,93	0,29	0,001

OCENA WYMIAROWOŚCI OPCO-D

W literaturze istnieje wiele sposobów na ocenę wymiarowości narzędzi psychologicznych. Metody, które są często wykorzystywane, takie jak reguła Kaisera (1960) bądź też ocena wykresu osypiska (Cattell, 1966), są jednak obciążone pewnymi trudnościami. Reguła Kaisera (1960) mówi o tym, że należy wyodrębnić wszystkie czynniki, których wartości własne przekraczają „1”. Jednak jak wykazują badania symulacyjne, analiza ta jest skuteczna (tzn.: poprawnie identyfikuje liczbę wymiarów) w mniej niż 10% sytuacji (Ruscio, Roche, 2012). Wykres osypiska przedstawia wartości własne czynników, łącząc je linią. Interpretując go, należy odszukać miejsce załamania wykresu i wyodrębnić tyle czynników, ile znajdowało się przed tym miejscem. Pomimo że jest on metodą znacznie skuteczniejszą, jego interpretacja jest obciążona ryzykiem subiektywności interpretacji. Z tego względu w literaturze najczęściej sugeruje się wybór innej metody, jaką jest analiza równoległa (Horn, 1965). Analiza równoległa to wykres osypiska wzbogacony o tysiące równoległych symulacji na podstawie obserwowalnych danych wejściowych. W interpretacji wyników analizy równoległej, identyfikując liczbę czynników, należy odnaleźć miejsce, w którym symulowane dane zaczynają mieć większą wartość własną niż dane wejściowe. Metoda ta jest jedną z najskuteczniejszych metod oceny wymiarowości i uchodzi za złoty standard (Ruscio, Roche, 2012), dlatego też interpretując wymiarowość OPCO-D, prezentujemy jej wyniki na rysunku 4.

Rysunek 4. Wyniki analizy równoległej OPCO-D.

Na podstawie wykresu analizy równoległej wyraźnie widać, że jest pięć czynników, których wartości własne obliczone na podstawie danych wejściowych przekraczają wartości własne czynników obliczonych na podstawie symulacji. Analiza równoległa potwierdziła zatem hipotezę mówiącą o tym, że OPCO-D mierzy pięć odrębnych czynników.

OCENA STRUKTURY CZYNNIKOWEJ

Analizując strukturę czynnikową OPCO-D, przeprowadzono pięć confirmacyjnych analiz czynnikowych – osobno dla każdej ze skal. Pomimo faktu, że istniała możliwość przetestowania jednego modelu, w którym zostałyby uwzględnione wszystkie cechy jednocześnie, w literaturze można się spotkać z doniesieniami, że nie jest to optymalna strategia oceny cech Wielkiej Piątki (Marsh i in., 2010)¹. Ponadto przy tym sposobie oceny struktury czynnikowej możliwa jest kontrola błędu pomiaru każdej z tych skal, co zostanie szczegółowo omówione w akapicie na temat rzetelności pomiaru. W confirmacyjnej analizie czynnikowej porównuje się hipotetyczny model z modelem zerowym (czyli takim, w którym nie przyjmuje się żadnych założeń). Innymi słowy, sprawdza się, czy zakładana struktura opisuje dane lepiej niż model zerowy. W ocenie tej stosuje się kilka współczynników. Statystyka χ^2 informuje o dobrym dopasowaniu proponowanego modelu do danych, jeśli jej wartość jest nieistotna. Statystyka Comparative Fit Index (CFI) informuje o dobrym dopasowaniu do danych, jeśli jej wartości przekraczają 0,90. Statystyka Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) informuje z kolei o dobrym dopasowaniu, jeśli jej wartości są mniejsze niż 0,08 (Byrne, 1994). Wszystkie te współczynniki obliczone dla pięciu skal przedstawiono w tabeli 3. Do analizy wykorzystano program Mplus (Muthén, Muthén, 2012) w wersji 7.2. Ponieważ OPCO-D zawiera tylko trzy możliwe opcje odpowiedzi, do estymacji testowanych modeli wykorzystano macierz korelacji polychorycznych, stosując odpowiednio estymator WLSMV (*weighted least squares with means and variance adjusted*). Do estymacji braków danych posłużono się estymacją pełnej informacji największej wiarygodności.

Tabela 3. Współczynniki dopasowania testowanych modeli do danych

Skala	$\chi^2_{(5)}$	<i>p</i>	CFI	RMSEA
Neurotyczność	11,25	0,047	0,989	0,046
Ekstrawersja	10,20	0,070	0,980	0,042
Otwartość	14,30	0,014	0,915	0,056
Ugodowość	25,35	0,001	0,961	0,082
Sumienność	9,94	0,077	0,978	0,041

Statystyka χ^2 okazała się nieistotna dla ekstrawersji oraz sumienności. Należy jednak mieć na uwadze, że jest ona wrażliwa na wielkość próby, stąd zalecane jest interpretowanie jej wyników w odniesieniu do pozostałych statystyk (Kline, 2015). Wartości statystyk CFI oraz RMSEA okazały się odpowiednie dla wszystkich skal z wyjątkiem ugodowości, dla której RMSEA minimalnie przekroczyła oczekiwany próg. W tabeli 4 przedstawiono wystandardyzowane ładunki czynnikowe dla każdej ze skal.

¹ Testowany model pięcioczynnikowy, bez wprowadzania żadnych dodatkowych poprawek, okazał się dobrze dopasowany w odniesieniu do statystyki RMSEA (0,043 [0,038; 0,048]) oraz na progu dobrego dopasowania na podstawie statystyki CFI (0,888).

Tabela 4. Wystandaryzowane ładunki czynnikowe dla analizowanych skal OPCO-D

	Neurotyczność	Ekstrawersja	Otwartość	Ugodowość	Sumienność
Pozycja 1	0,67	0,50	0,48	0,76	0,72
Pozycja 2	0,76	0,66	0,65	0,78	0,70
Pozycja 3	0,57	0,95	0,37	0,70	0,53
Pozycja 4	0,73	0,39	0,56	0,62	0,40
Pozycja 5	0,53	0,29	0,17	0,48	0,59

Wszystkie ładunki czynnikowe okazały się istotne statystycznie. Siła niemal wszystkich okazała się odpowiednia ($\geq 0,30$). Wyjątkiem jest pozycja numer 5 ekstrawersji (której ładunek czynnikowy ułożył się na granicy akceptowalności) oraz otwartości. Uzyskane wyniki zdają się zatem potwierdzać trafność treściową OPCO-D.

INTERKORELACJE SKAL

W tabeli 5 przedstawiono interkorelację skal. Prezentowane wyniki odnoszą się do średnich wyliczonych bezpośrednio z klucza (poniżej przekątnej), ale również i do zmiennych latentnych (powyżej przekątnej), których wyniki wyodrębniono w trakcie oceny struktury czynnikowej.

Tabela 5. Interkorelacje skal

	Neurotyczność	Ekstrawersja	Otwartość	Ugodowość	Sumienność
Neurotyczność		-0,21	-0,30	-0,44	-0,58
Ekstrawersja	-0,25		0,16	0,33	0,14
Otwartość	-0,25	0,21		0,26	0,36
Ugodowość	-0,41	0,38	0,24		0,49
Sumienność	-0,56	0,18	0,34	0,48	

Adnotacja. Interkorelacje dla zmiennych obliczonych z klucza przedstawiono poniżej przekątnej. Interkorelacje dla zmiennych latentnych przedstawiono powyżej przekątnej. Wszystkie prezentowane współczynniki są istotne na poziomie $p < 0,001$.

Zgodnie z oczekiwaniami neurotyczność korelowała ujemnie ze wszystkimi pozostałymi cechami. Najwyższe współczynniki korelacji odnotowano między neurotycznością a sumiennością, najniższe zaś między sumiennością i ekstrawersją oraz otwartością i ekstrawersją.

RZETELNOŚĆ POMIARU

Jednym z najczęściej wykorzystywanych współczynników w ocenie spójności wewnętrznej jest współczynnik alfa Cronbacha (1951). Pomimo swojej popularności jest on również często krytykowany (Sijtsma, 2009) ze względu na szereg ograniczeń, takich jak na przykład trudne do zrealizowania założenie o równości wielkości ładunków czynnikowych wszystkich pozycji testowych. W związku z ograniczeniami Saris i Gallhofer (2007) zaproponowali, aby rzetelność pomiaru traktować jako stopień podobieństwa (a więc – korelacji) między średnią z pozycji testowych wyliczonych zgodnie z kluczem (w której nie kontroluje się błędów pomiaru) a zmienną latentną (której oszacowanie uwzględnia błędy pomiaru). Współczynnik korelacji między tymi dwiema zmiennymi informuje zatem o wpływie błędów pomiaru. Przykładowo współczynnik korelacji równy 0,70 informuje, że 30% informacji

pochodzi z błędu pomiaru. Współczynniki rzetelności dla każdej ze skal obliczone tą metodą przedstawiono w tabeli 6.

Tabela 6. Współczynniki rzetelności pomiaru dla skal kwestionariusza OPCO-D

Skala	Współczynnik rzetelności
Neurotyczność	0,98
Ekstrawersja	0,92
Otwartość	0,93
Ugodowość	0,97
Sumienność	0,97

Adnotacja. Wszystkie korelacje są istotne na poziomie $p < 0,001$.

Wszystkie współczynniki korelacji były większe niż 0,90. Oznacza to, że wpływ błędu pomiaru był minimalny. Wyniki skal obliczone za pomocą kwestionariusza OPCO-D charakteryzują się wysoką rzetelnością pomiaru.

TRAFNOŚĆ POMIARU

Aby ocenić trafność pomiaru, wykorzystano wersję obserwacyjną kwestionariusza *Big Five Inventory for Children* (BFQ-C; Barbaranelli i in., 2003). Składa się ona z 65 pozycji testowych, w odniesieniu do których obserwator (w przypadku opisywanego badania – nauczyciel) wyraża opinię o dziecku. Wyniki porównań przedstawiono w tabeli 7.

Tabela 7. Współczynniki korelacji między samoopisem OPCO-D a opisem nauczyciela BFQ-C

		BFQ-C				
		N	E	O	U	S
OPCO-D	Neurotyczność	0,46***	0,02	-0,05	-0,26**	-0,13
	Ekstrawersja	-0,08	0,55***	0,27**	0,37***	0,31**
	Otwartość	-0,05	0,33***	0,38***	0,26**	0,38***
	Ugodowość	-0,24**	0,54***	0,39***	0,66***	0,49***
	Sumienność	-0,05	0,42***	0,48***	0,33***	0,43***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Wszystkie współczynniki korelacji między tymi samymi cechami mierzonymi w odmienny sposób okazały się, zgodnie z oczekiwaniami, istotne statystycznie, choć otwartość mierzona z wykorzystaniem OPCO-D okazała się korelować równie silnie z sumiennością mierzoną BFQ-C w wersji dla nauczyciela. W przypadku korelacji sumienności mierzonej OPCO-D z otwartością mierzoną BFQ-C w wersji dla nauczyciela korelacja ta okazała się natomiast silniejsza od oczekiwanej. Może to świadczyć o tym, że dla nauczyciela zachowania ucznia związane z otwartością na doświadczenie (np. zaciekawienie nowymi tematami lekcji, rozwój zainteresowań) mogą się wiązać z sumiennością, której przejawy również łatwo jest zaobserwować w środowisku szkolnym. Pojawia się zatem czynnik tzw. dobrego ucznia, zainteresowanego nauką szkolną i sumiennie wykonującego swoje uczniowskie obowiązki.

Najsilniejszą korelację odnotowano w zakresie ugodowości. Siła korelacji poszczególnych współczynników, wydawać by się mogło, jest niższa od oczekiwanej (tj. 0,70), jednakże na obraz ten miał wpływ szereg czynników zakłócających. Dzieci oraz nauczyciele wypełniali zupełnie różne kwestionariusze (OPCO-D vs BFQ-C) – mogło to doprowadzić do wystąpienia zniekształceń spowodowanych zastosowaną metodą (Podsakoff, MacKenzie,

Podsakoff, 2012). Ponadto nauczyciele szacowali cechy osobowości wielu dzieci, co mogło skutkować licznymi zniekształceniami i spowodować, że opisy nauczycieli będą mniej dokładne.

RÓŻNICE MIĘDZYPLCIOWE

W tabeli 8 przedstawiono różnice międzypłciowe w poziomie nasilenia poszczególnych cech osobowości mierzonych za pomocą kwestionariusza OPCO-D. Nie odnotowano istotnych różnic w zakresie neurotyczności i ekstrawersji, uwidoczniło się natomiast w zakresie pozostałych cech. Dziewczynki okazały się bardziej otwarte, ugodowe oraz sumienne niż chłopcy. Wielkość zaobserwowanego efektu była jednak nieznaczna.

Tabela 8. Różnice międzypłciowe

	$t_{(598)}$	p	D
Neurotyczność	1,03	0,306	0,08
Ekstrawersja	-0,45	0,656	0,03
Otwartość	-2,85	0,005	0,22
Ugodowość	-4,42	0,001	0,34
Sumienność	-4,28	0,001	0,33

PODSUMOWANIE

Narzędzie pomiarowe dostosowane do poziomu rozwojowego osób badanych, którymi są dzieci, wydaje się interesującym wyzwaniem psychometrycznym. Wyniki prac nad kwestionariuszem OPCO-D, opisane w niniejszym artykule, pokazują, że OPCO-D z powodzeniem można traktować jako most łączący bardziej interakcyjne badania dzieci młodszych z kwestionariuszami bazującymi na kodzie werbalnym dla dzieci starszych (Ablow, Measelle, 1993; Barbaranelli i in., 2003). Można uznać, że kwestionariusz ten stanowi satysfakcjonujące uzupełnienie istniejącej narzędziowej luki w sposobach pomiaru cech osobowości u dzieci, zwłaszcza między 7. a 10. rokiem życia.

Przeprowadzone analizy potwierdziły możliwość dokonania rzetelnego i trafnego pomiaru pięciu głównych cech osobowości w okresie późnego dzieciństwa z wykorzystaniem kwestionariusza OPCO-D. Jednak należy wspomnieć o korelacji sumienności z otwartością w porównaniu samoopisu z opisem nauczyciela. Analogiczne wyniki uzyskali już w swoich badaniach Mervielde i De Fruyt (2000). Należy pamiętać, że w okresie późnego dzieciństwa większość aktywności dziecka skupiona jest wokół szkoły. Tym samym te dwa czynniki, czyli sumienność i otwartość, związane z nauką, ciekawością i zaangażowaniem w realizację zadań, są w tym czasie silnie promowane, zachowania z nimi związane i obserwowane przez nauczyciela mogą natomiast tworzyć pewien rodzaj metacynnika.

Do artykułu załączone zostały: procedura badania (Załącznik 1), kwestionariusz OPCO-D (Załącznik 2), klucz (Załącznik 3), opracowane tymczasowe i orientacyjne normy stenowe bez podziału na wiek i płeć (Załącznik 4) oraz interpretacje wyników (Załącznik 5).

BIBLIOGRAFIA

- Ablow, J. C., Measelle, J. R. (1993). *Berkeley Puppet Interview: administration and scoring system manuals*. Berkeley: University of California. Pobrane z <https://hostingfasr838.weebly.com/berkeley-puppet-interview-manual.html>
- Barbaranelli, C., Caprara, G., Rabasca, A., Pastorelli, C. (2003). A questionnaire for measuring the Big Five in late childhood. *Personality and Individual Differences*, 34, 645–664. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00051-X](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00051-X)
- Borgers, N., de Leeuw, E., Hox, J. J. (2000). Children as respondents in survey research: cognitive development and response quality. *Bulletin of Sociological Methodology (BMS)*, 66, 60–75. <https://doi.org/10.1177/075910630006600106>
- Byrne, B. M. (1994). *Structural equation modeling with EQS and EQS/Windows: Basic concepts, applications, and programming*. Thousand Oaks: Sage.
- Caspi, A., Roberts, B. W., Shiner, R. L. (2005). Personality development: stability and change. *Annual Review of Psychology*, 56, 453–484. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141913>
- Cattell, R. B. (1966). The scree test for the number of factors. *Multivariate Behavioral Research*, 1, 245–276. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr0102_10
- Chan, W., McCrae, R. R., De Fruyt, F., Jussim, L., Löckenhoff, C. E., De Bolle, M., . . . , Terracciano, A. (2012). Stereotypes of age differences in personality traits: Universal and accurate? *Journal of Personality and Social Psychology*, 103, 1050–1066. <https://doi.org/10.1037/a0029712>
- Cieciuch, J. (2010). Pięcioczynnikowa struktura osobowości we wczesnej adolescencji. *Studia Psychologica*, 10, 251–271.
- Cieciuch, J., Harasimczuk, J., Döring, A. K. (2010). Struktura wartości w późnym dzieciństwie. *Psychologia Rozwojowa*, 15(2), 33–45.
- Costa, P. T., Jr., McCrae, R. (1976). Age differences in personality structure: a cluster analytic approach. *Journal of Gerontology*, 31, 564–570. <https://doi.org/10.1093/geronj/31.5.564>
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16, 297–334. <https://doi.org/10.1007/BF02310555>
- Damon, W., Hart, D. (1982). The development of self-understanding from infancy through adolescence. *Child Development*, 53, 841–864. <https://doi.org/10.2307/1129122>
- De Bolle, M., De Fruyt, F., McCrae, R. R., Löckenhoff, C. E., Costa, P. T., Jr., Aguilar-Vafaie, M. E., . . . , Terracciano, A. (2015). The emergence of sex differences in personality traits in early adolescence: a cross-sectional, cross-cultural study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108, 171–185. <https://doi.org/10.1037/a0038497>
- De Fruyt, F., Mervielde, I., Hoekstra, H., Rolland, J. (2000). Assessing adolescents' personality with the NEO PI-R. *Assessment*, 7, 329–345. <https://doi.org/10.1177/107319110000700403>
- del Barrio, V., Carrasco, M. A., Holgado, F. P. (2006). Factor structure invariance in the children's Big Five Questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment*, 22, 158–167. <https://doi.org/10.1027/1015-5759.22.3.158>
- Döring, A. K., Blauensteiner, A., Arys, K., Drögekamp, L., Bilsky, W. (2010). Assessing values at an early age: The Picture-Based Value Survey for Children. *Journal of Personality Assessment*, 92, 439–448. <https://doi.org/10.1080/00223891.2010.497423>
- Hendriks, J., Perugini, M., Angleitner, A., Ostendorf, F., Johnson, J., De Fruyt, F., . . . Ruisel, I. (2003). The Five-Factor Personality Inventory: cross-cultural generalizability across 13 countries. *European Journal of Personality*, 17, 347–373. <https://doi.org/10.1002/per.491>
- Hershey, M., Hill, D. (1976). Positional response set in pre-adult socialization surveys. *Social Science Quarterly*, 56, 707–714. <https://www.jstor.org/stable/42860424>
- Horn, J. L. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, 30, 179–185. <https://doi.org/10.1007/BF02289447>
- Kaiser, H. F. (1960). The application of electronic computer to factor analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 20, 141–151. <https://doi.org/10.1177/001316446002000116>
- Kielar-Turska, M., Białecka-Pikul, M., Skórska, A. (2006). Rozwój zdolności mentalizacji. Z badań nad związkiem teorii umysłu, sprawności językowych i funkcji zarządzającej. *Psychologia Rozwojowa*, 11(2), 35–47.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Nowy Jork: The Guilford Press.
- Kohnstamm, G. A., Halverson, C. F., Mervielde, I., Avilla, V. (red.). (1998). *The LEA Series in Personality and Clinical Psychology. Parental descriptions of child personality: developmental antecedents of the Big Five?* Mahwah: Erlbaum.
- Kołodziejczyk, A. (2011). Późne dzieciństwo – młodszy wiek szkolny. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Podręcznik akademicki* (s. 235–258). Warszawa: PWN.
- Maćkiewicz, M., Cieciuch, J. (2012). Jak mierzyć cechy Wielkiej Piątki u dzieci? Prace nad obrazkowym pomiarem cech osobowości dzieci (OPCO-D). *Psychologia Rozwojowa*, 17(3), 69–82. <https://doi.org/10.4467/20843879PR.12.019.0638>
- Marsh, H. W., Lüdtke, O., Muthén, B., Asparouhov, T., Morin, A. J. S., Trautwein, U., Nagengast, B. (2010). A new look at the Big-Five factor structure through exploratory structural equation modeling. *Psychological Assessment*, 22, 471–491. <https://doi.org/10.1037/a0019227>
- McCrae, R. R. (2001). Trait psychology and culture: exploring intercultural comparisons. *Journal of Personality*, 69, 819–846. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.696166>

- McCrae, R. R. (2002). Cross-cultural research on the five-factor model of personality cross-cultural research on the five-factor model of personality. *Online Readings in Psychology and Culture*, 4, 1–12. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1038>
- McCrae, R., Costa, P. T., Jr. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52, 509–516. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.52.5.509>
- McCrae, R., Costa, P. T., Jr. (2005). *Osobowość dorosłego człowieka. Perspektywa teorii pięcioczynnikowej*. Kraków: WAM.
- McCrae, R., Terracciano, A., 78 współpracowników Personality Profiles of Cultures Project (2005). Universal features of personality traits from the observer's perspective: data from 50 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 547–561. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.3.547>
- Measelle, J. R., Ablow, J. A., Cowan, P. A., Cowan, C. P. (1998). Assessing young children's views of their academic, social, and emotional lives: an evaluation of the Berkeley Puppet Interview. *Child Development*, 69, 1556–1576. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1998.tb06177.x>
- Measelle, J. R., John, O. P., Ablow, J. C., Cowan, P. A., Cowan, C. P. (2005). Can children provide coherent, stable, and valid self-reports on the Big Five dimensions? A longitudinal study from ages 5 to 7. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 90–106. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.89.1.90>
- Mervielde, I., Asendorpf, J. B. (2000). Variable-centred and person-centred approaches to childhood personality. W: S. E. Hampson (red.), *Advances in personality psychology* (t. 1, s. 37–76). Londyn: Psychology Press.
- Mervielde, I., De Fruyt, F. (1999). Construction of the Hierarchical Personality Inventory for Children (HiPICS). W: I. Mervielde, I. Deary, F. De Fruyt, F. Ostendorf (red.), *Personality psychology in Europe. Proceedings of the Eight European Conference on Personality Psychology* (s. 107–127). Tilburg: Tilburg University Press.
- Mervielde, I., De Fruyt, F. (2000). The Big Five personality factors as a model for the structure of children's peer nominations. *European Journal of Personality*, 14, 91–106. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0984\(200003/04\)14:2<91::AID-PER356>3.0.CO;2-Z](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0984(200003/04)14:2<91::AID-PER356>3.0.CO;2-Z) Muris, P., Meesters, C., Diederik, R. (2005). Psychometric properties of the Big Five Questionnaire for Children (BFQ-C) in a Dutch sample of young adolescents. *Personality and Individual Differences*, 38, 1757–1769. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.11.018>
- Muthén, L., Muthén, B. (2012). *Mplus user's guide (Sixth edition)*. Los Angeles: Muthén & Muthén.
- Piaget, J. (1960). *The psychology of intelligence*. Paterson: Littlefield, Adams.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Podsakoff, N. P. (2012). Sources of method bias in social science research and recommendations on how to control it. *Annual Review of Psychology*, 63, 539–569. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100452>
- Ruscio, J., Roche, B. (2012). Determining the number of factors to retain in an exploratory factor analysis using comparison data of a known factorial structure. *Psychological Assessment*, 24, 282–292. <https://doi.org/10.1037/a0025697>
- Saris, W. E., Gallhofer, I. N. (2007). *Design, evaluation, and analysis of questionnaires for survey research*. Hoboken: Wiley.
- Shiner, R., Caspi, A. (2003). Personality differences in childhood and adolescence: Measurement, development, and consequences. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44, 2–32. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00101>
- Sijtsma, K. (2009). On the use, the misuse, and the very limited usefulness of Cronbach's alpha. *Psychometrika*, 74, 107–120. <https://doi.org/10.1007/s11336-008-9101-0>
- Stefańska-Klar, R. (2005). Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka* (t. 2, s. 130–162). Warszawa: PWN.
- Zawadzki, B., Strelau, J., Szczepaniak, P., Śliwińska, M. (1998). *Inwentarz Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae: Adaptacja polska. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.

ANEKS

ZAŁĄCZNIK 1. PRZEZNACZENIE I OPIS KWESTIONARIUSZA, OPIS PROCEDURY BADANIA, OBLICZANIA I INTERPRETOWANIA WYNIKÓW OPCO-D

Przeznaczenie i opis kwestionariusza

Kwestionariusz OPCO-D jest przeznaczony dla dzieci w wieku od 6. do 10. roku życia. Materiał testowy składa się z kwestionariusza oraz klucza do obliczania wyników. Kwestionariusz OPCO-D zawiera instrukcję i 25 pozycji testowych, które tworzą pięć skal odpowiadających czynnikom Pięcioczynnikowego Modelu Osobowości, tj. skalę ekstrawersji, skalę neurotyczności, skalę otwartości, skalę sumienności i skalę ugodowości. W skład każdej ze skal wchodzi pięć pozycji. Na pierwszej stronie przedstawiony jest główny bohater, który znajduje się na każdym z obrazków i z którym osoba badana ma za zadanie się zidentyfikować. Zawarta jest tam także instrukcja oraz metryczka. Osoba badana wybiera w każdej pozycji jeden z obrazków, na którym główny bohater (czyli osoba w szaliku w paski) zachowuje się podobnie do niej. Kiedy nie może się zdecydować na żaden z nich, może wybrać odpowiedź *różnie*.

Procedura badania kwestionariuszem

Kwestionariusz OPCO-D przeznaczony jest do badań grupowych oraz indywidualnych. Badanie zajmuje średnio około 15–20 minut, ale czas nie jest ograniczony. Osoby badane w zdecydowanej większości nie zgłaszały trudności w rozumieniu pozycji testowych. Jeśli jednak takie trudności się pojawią, to osoba przeprowadzająca badanie może udzielić wyjaśnień osobie badanej. Przed odebraniem arkusza testowego należy się upewnić, czy osoba badana ustosunkowała się do każdej pozycji testowej oraz czy zawsze wybierała tylko jedną odpowiedź.

Obliczanie i interpretacja wyników otrzymanych podczas badania kwestionariuszem

Wyniki surowe otrzymane podczas badania z wykorzystaniem OPCO-D oblicza się zgodnie z kluczem (*Załącznik 3*). Należy zsumować punkty dla każdej skali oddzielnie i je uśrednić. Odpowiedzi punktowane są w skali od 1 do 3 punktów. Maksymalna liczba punktów surowych dla każdej skali to 15. Po podliczeniu wyniku surowego (zsumowanie i uśrednienie) należy przekształcić go w normy na skali stenowej, zgodnie z tabelami norm (*Załącznik 4*). Normy obliczono bez podziału na wiek i płeć. Należy również podkreślić, że mają one charakter orientacyjny i są tymczasowe.

ZAŁĄCZNIK 2. KWESTIONARIUSZ OBRAZKOWY POMIAR CECH OSOBOWOŚCI DZIECI**Jaki jesteś? Jak się zachowujesz?**

OPCO-D 3, Marta Maćkiewicz i Jan Ciecuch, 2013

Na następnych stronach znajdują się opisy różnych sytuacji.
Oto przykładowa sytuacja:

Kiedy pada deszcz....

Sytuacje przedstawione są na obrazkach, na których główną rolę odgrywa ta oto osoba w szaliku w paski,

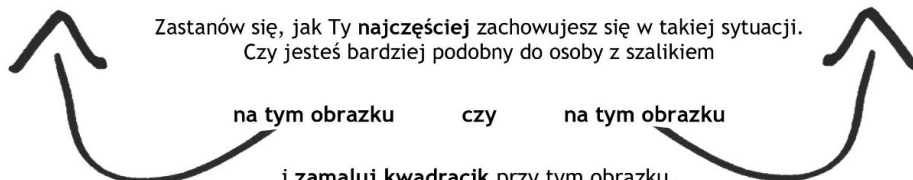

która na dwóch obrazkach robi dwie zupełnie różne rzeczy, np.

Kiedy pada deszcz...

gram w gry na komputerze

oglądam telewizję

Zastanów się, jak Ty najczęściej zachowujesz się w takiej sytuacji.
Czy jesteś bardziej podobny do osoby z szalikiem

i zamaluj kwadracik przy tym obrazku,
na którym osoba z szalikiem zachowuje się podobnie jak Ty

Uwaga!

W każdej sytuacji możesz wybrać **tylko jeden** kwadracik.

Jeśli czasem zachowujesz się tak, a czasem tak,
zamaluj środkowy kwadracik z podpisem „różnie”.

Staraj się jednak unikać tego środkowego kwadraciku.

Za każdym razem zastanów się, **jak zachowujesz się częściej.**

Zanim zaczniesz, wpisz obok
swoje imię, nazwisko, wiek
oraz zaznacz podkreśleniem,
czy jesteś chłopcem czy dziewczyną!

Kod:

wiek:

chłopiec / dziewczyna

A jak zachowujesz się Ty?

sam/sama

1. Zwykle bawię się...

różnie

z innymi

szybko się denerwuję

różnie

zachowuję spokój

różnie

nie robi to
na mnie wrażenia

3. Kiedy widzę lecące ptaki...

robi to na mnie
duże wrażenie

chętnie

różnie

niechętnie

4. Domowe obowiązki
wypełniam...

- 2 -

A jak zachowujesz się Ty?

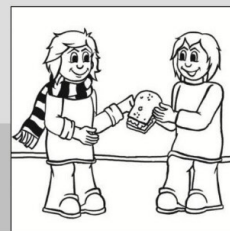

nie zauważam tego

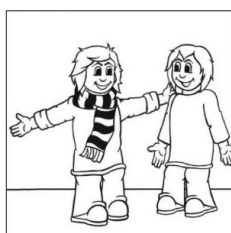
5. Kiedy ktoś z mojej klasy
czegoś potrzebuje...

różnie

zauważam to
i mu pomagam

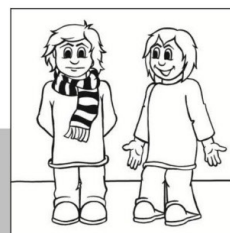

dużo rozmawiam

6. Z kolegami z klasy...

różnie

mało rozmawiam

czekam cierpliwie

7. Zwykle kiedy na coś czekam...

różnie

niecierpliwie się

odkrywać coś nowego

8. Na wycieczce
najbardziej lubię...

różnie

bawić się i odpoczywać

A jak zachowujesz się Ty?

jest bałagan

9. W moim pokoju...

jest porządek

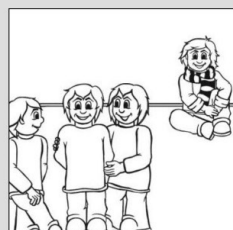

pomagam

10. Kiedy widzę,
że mogę komuś pomóc...

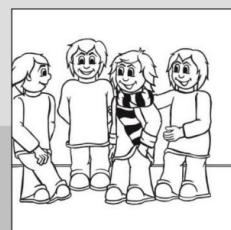

nie pomagam

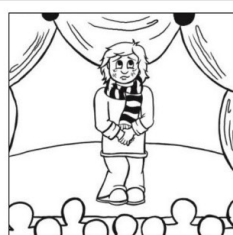

sam/sama

11. Na przerwach
wolę spędzać czas...

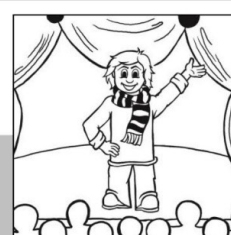

z kolegami/koleżankami
z klasy

denerwuję się

12. Kiedy występuję
przed innymi...

raczej
nie denerwuję się

A jak zachowujesz się Ty?

	<p>13. W wolnym czasie...</p>	
<p>bawię się w ulubioną zabawę</p>	<p>← ☐ różnie ☐ →</p>	<p>lubię dowiadywać się czegoś nowego</p>
	<p>14. Kiedy odrobię pracę domową...</p>	
<p>sprawdzam, czy nie ma gdzieś błędu</p>	<p>← ☐ różnie ☐ →</p>	<p>od razu zaczynam się bawić</p>
	<p>15. Kiedy mam nową rzecz...</p>	
<p>nie pożyczam jej innym</p>	<p>← ☐ różnie ☐ →</p>	<p>pożyczam ją innym</p>
	<p>16. Kiedy inni bawią się...</p>	
<p>podchodzę do nich</p>	<p>← ☐ różnie ☐ →</p>	<p>nie podchodzę do nich</p>

A jak zachowujesz się Ty?

zwykle nie boję się
niczego

17. Kiedy idę do szkoły...

różnie

często czegoś się boję

lubię poznawać

18. Nowe i ciekawe rzeczy...

różnie

nie lubię poznawać

nie zwracam
na nie uwagi

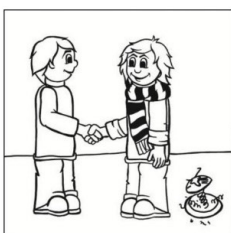
19. Kiedy są jakieś zakazy...

różnie

stosuję się do nich

godzę się z nim szybko

20. Kiedy ktoś mnie
za coś przeprosza...

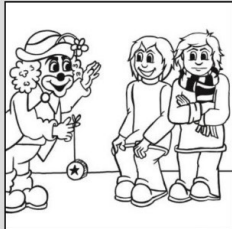

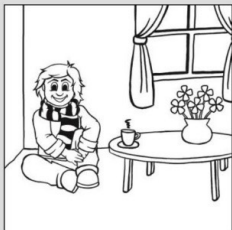

różnie

nie mam ochoty
się z nim pogodzić

A jak zachowujesz się Ty?

	<p>21. Kiedy ktoś żartuje...</p> <p>← ☐ różnie ☐ →</p>	
<p>nie śmiesz mi to aż tak bardzo</p>		<p>śmieję się razem z innymi</p>
	<p>22. Zazwyczaj...</p> <p>← ☐ różnie ☐ →</p>	
<p>mam zły humor</p>		<p>mam dobry humor</p>
	<p>23. Chętniej spędzam czas...</p> <p>← ☐ różnie ☐ →</p>	
<p>w miejscach, które dobrze znam</p>		<p>podróżując</p>
	<p>24. Kiedy dostanę od kogoś pieniądze...</p> <p>← ☐ różnie ☐ →</p>	
<p>oszczędzam</p>		<p>wydaję je od razu</p>

A jak zachowujesz się Ty?

nie przyznaję
się do tego

25. Kiedy coś zepsuję...

różnie

przyznaję się do tego

ZAŁĄCZNIK 3. KLUCZ

Sposób punktacji pozycji testowej

EKSTRAWERSJA: 1, 6R, 11, 16R, 21

NEUROTYCZNOŚĆ: 2R, 7, 12R, 17, 22R

OTWARTOŚĆ: 3, 8R, 13, 18R, 23

SUMIENNOŚĆ: 4R, 9, 14R, 19, 24R

UGODOWOŚĆ: 5, 10R, 15, 20R, 25

R – pozycja odwrotnie punktowana

ZAŁĄCZNIK 4. NORMALIZACJA OPCO-D. TYMCZASOWE NORMY STENOWE

W celu normalizacji wyników uzyskanych za pomocą kwestionariusza OPCO-D opracowano skalę stenową, która jest skalą 10-stopniową, o średniej 5,5 oraz odchyleniu standardowym równym 2. W celu normalizacji posłużono się połączonymi próbami z badania dotyczącego oceny struktury oraz trafności ($N = 863$). W *Załączniku 3* przedstawiono sposób przeliczenia wyników surowych na steny, poniżej zaś w tabeli zaprezentowano uproszczony sposób przeliczania wyników na steny. Ze względu na fakt, że rozkłady poszczególnych skal kwestionariusza OPCO-D okazały się odbiegać od rozkładu normalnego, niemożliwe stało się ustalenie pełnego zakresu norm stenowych. Zatem kwestionariusz OPCO-D nie powinien być wykorzystywany do różnicowania wysokiego (niskiego w przypadku neurotyczności) ani przeciętnego nasilenia poszczególnych cech. Można go jednak zastosować do różnicowania niskich (wysokich w przypadku neurotyczności) i przeciętnych wyników.

Tabela 9. Normy dla skal kwestionariusza OPCO-D

Sten	Neurotyczność	Ekstrawersja	Otwartość	Ugodowość	Sumienność
1	-	1-1,5	1-1,4	1-1,3	1-1,3
2	-	1,6-1,7	-	1,4-1,7	1,4-1,7
3	-	1,8-2,1	1,5-1,7	1,8-2,1	1,8-2
4	-	2,2-2,3	1,8-2,1	2,2-2,4	2,1-2,4
5	1-1,2	2,4-2,5	2,2-2,3	2,5	2,5-2,6
6	1,3-1,5	2,6-2,7	2,4-2,6	2,6-2,9	2,7-2,9
7	1,6-1,8	2,8-2,9	2,7-2,9	-	-
8	1,9-2,2	-	-	-	-
9	2,3-2,4	-	-	-	-
10	2,6-3	3	3	3	3

Tymczasowe normy stenowe dla poszczególnych skal kwestionariusza OPCO-D

Tabela 10. EKSTRAWERSJA

Wynik surowy	<i>f</i>	<i>Cf</i>	<i>Cf - 1/n</i>	Sten
3	239	863	1	10
2,8	87	624	0,723059	7
2,75	1	537	0,622248	6
2,67	3	536	0,621089	6
2,6	245	533	0,617613	6
2,5	1	288	0,33372	5
2,4	84	287	0,332561	5
2,2	90	203	0,235226	4
2	53	113	0,130939	3
1,8	33	60	0,069525	3
1,6	7	27	0,031286	2
1,4	10	20	0,023175	1
1,2	2	10	0,011587	1
1	8	8	0,00927	1

Tabela 11. NEUROTYCZNOŚĆ

Wynik surowy	<i>f</i>	<i>Cf</i>	<i>Cf - 1/n</i>	Sten
3	15	863	1	10
2,8	1	848	0,982619	10
2,6	28	847	0,98146	10
2,4	16	819	0,949015	9
2,2	61	803	0,930475	8
2	37	742	0,859791	8
1,8	89	705	0,816918	7
1,75	1	616	0,713789	7
1,6	65	615	0,71263	7
1,5	1	550	0,637312	6
1,42	142	549	0,636153	6
1,2	104	407	0,471611	5
1	303	303	0,351101	5

Tabela 12. OTWARTOŚĆ

Wynik surowy	<i>f</i>	<i>Cf</i>	<i>Cf – 1/n</i>	Sten
3	145	863	1	10
2,8	51	718	0,831981	7
2,75	1	667	0,772885	7
2,6	179	666	0,771727	7
2,4	71	487	0,564311	6
2,2	164	416	0,482039	5
2	53	252	0,292005	4
1,8	116	199	0,230591	4
1,6	16	83	0,096176	3
1,5	1	67	0,077636	3
1,4	49	66	0,076477	3
1,2	9	17	0,019699	1
1	8	8	0,00927	1

Tabela 13. SUMIENNOŚĆ

Wynik surowy	<i>f</i>	<i>Cf</i>	<i>Cf – 1/n</i>	Sten
3	386	863	1	10
2,8	105	477	0,552723	6
2,6	129	372	0,431054	5
2,4	59	243	0,281576	4
2,2	80	184	0,21321	4
2	34	104	0,12051	3
1,8	30	70	0,081112	3
1,6	5	40	0,04635	2
1,4	23	35	0,040556	2
1,2	2	12	0,013905	1
1	10	10	0,011587	1

Tabela 14. UGODOWOŚĆ

Wynik surowy	<i>f</i>	<i>Cf</i>	<i>Cf – 1/n</i>	Sten
3	355	863	1	10
2,8	76	508	0,588644	6
2,6	163	432	0,500579	6
2,5	3	269	0,311703	5
2,4	57	266	0,308227	4
2,25	1	209	0,242178	4
2,2	79	208	0,24102	4
2	31	129	0,149479	3
1,8	53	98	0,113557	3
1,6	15	45	0,052144	2
1,4	20	30	0,034762	2
1,2	5	10	0,011587	1
1	5	5	0,005794	1

ZAŁĄCZNIK 5. INTERPRETACJA

Opracowane tymczasowe normy stenowe pozwalają na interpretację wyniku przeciętnego lub wyniku niskiego (dla neurotyczności – wyniku wysokiego) uzyskanego przez osobę badaną. Należy pamiętać, że normy mają charakter orientacyjny, a uzyskany wynik może świadczyć wyłącznie o pewnej tendencji do wyróżnionych zachowań.

EKSTRAWERSJA

Wynik niski: skłonność do zachowywania dystansu w kontaktach społecznych, nieśmiałość, brak optymizmu, zmniejszona zdolność do odczuwania emocji pozytywnych, preferowanie przebywania w samotności.

NEUROTYCZNOŚĆ

Wynik wysoki: niestabilność emocjonalna, skłonność do irracjonalnych pomysłów, uczucie stresu, reagowanie lękiem, wrogością, napięciem, tendencja do zamartwiania się, uczucie wrogości, gniewu, niskie poczucie własnej wartości, zniechęcenie w trudnych sytuacjach, wstydlivość.

OTWARTOŚĆ

Wynik niski: niska twórczość i wyobraźnia, brak ciekawości i zainteresowania nowymi ideami, pomysłami, zachowawczość, preferencja tego, co dobrze znane i pożądane społecznie.

SUMIENNOŚĆ

Wynik niski: niska motywacja osiągnięć, brak wytrwałości podczas wykonywania zadania, impulsywność i spontaniczność, niska samodyscyplina, brak poczucia obowiązku, niska skłonność do utrzymywania porządku.

UGODOWOŚĆ

Wynik niski: negatywne nastawienie do innych ludzi, skłonność do oschłości i agresji w kontaktach z ludźmi, brak umiejętności współdziałania z innymi, tendencja do rywalizacji, niska umiejętność współczucia innym, odbieranie intencji innych ludzi jako wrogich.

PSYCHIC WHOLENESS IN THE CONTEXT OF ANNA TERRUWE AND CONRAD BAARS' THEORY OF REPRESSIVE NEUROSES

ANNA LIPSKA*

Institute of Psychology

ABSTRACT

In the 1970s, two Dutch psychiatrists, Anna Terruwe and Conrad Baars, developed an innovative theory and therapy of repressive neuroses. Their theory was founded on the philosophical anthropology of Saint Thomas Aquinas. This approach to neuroses stemmed from the observation that contemporary psychiatry and psychology lacked philosophical underpinnings and that sciences thus formed were unable to help people. The key concept in the theory of repressive neuroses is *psychic wholeness*—the unity of the senses, the intellect, and will under the natural guidance of the last two of these. Stressing the great importance of this wholeness of human sensory and intellectual faculties for mental health has its consequences in the approach to and treatment of repressive neuroses. Every neurotic disorder is a kind of disintegration (repression of emotions and lack of intellectual control); therefore, the therapeutic process is supposed to effect a reintegration of distinct human faculties. The article presents the concept of psychic wholeness in the context of the theory of repressive neuroses, with special focus on Aquinas' anthropology as the philosophical basis for this theory. Bowen's concept of differentiation of self is also discussed and its similarities to psychic wholeness are pointed out.

REPRESSIVE NEUROSIS
THOMISM
PSYCHIC WHOLENESS
DIFFERENTIATION OF SELF

KEYWORDS

56	INTRODUCTION
56	THE STRUCTURE AND FUNCTIONS OF SENSORY AND INTELLECTUAL FACULTIES
58	TERRUWE AND BAARS VS. ST THOMAS AQUINAS: DIFFERENCES
58	THE THEORY OF REPRESSIVE NEUROSES
59	THE TYPOLOGY OF REPRESSIVE NEUROSES
60	PSYCHIC WHOLENESS
63	RELATED PERSPECTIVES
64	CONCLUSION
65	REFERENCES

INTRODUCTION

Since the times when psychology emerged from philosophy, the two disciplines have remained closely or distantly related, depending on the issues addressed. Over the centuries, numerous thinkers have tried to define the place of psychology in relation to philosophy (Beneke, 1923/2017; Feigl, 1959; Gonzalez, 2018; Maryniarczyk, 1995; Noras, 2017; Twardowski, 1913). On the other hand, many psychological conceptions directly draw on various philosophical theories (e.g., Frankl, 2010; Gałdowa, 2000; Wundt, 1913). It also sometimes happens that, to defend the autonomy of their discipline or its object of study, psychologists attempt to dissociate themselves from its philosophical origins. An example of such an approach was the emergence of behaviorism (Watson, 1990). It seems, however, that psychology cannot be separated from philosophy, and traces of the latter can be found even in the description of specific psychological issues and in therapeutic practice itself.

A not particularly well-known but immensely interesting example of this kind of marriage of psychology and philosophy is the perspective on repressive neuroses proposed by two Dutch psychiatrists, Terruwe and Baars (1989), dating back to the 1970s and based on Saint Thomas Aquinas' theory of human emotions (ST I-II, q. 22–48). The key concept in this theory is *psychic wholeness*. It should be noted that the authors largely relied on Brennan's (1941) *Thomistic Psychology* rather than directly on the works of Aquinas. This makes their philosophical anthropology a kind of interpretation of Aquinas' anthropology rather than simple endorsement of his ideas.

THE STRUCTURE AND FUNCTIONS OF SENSORY AND INTELLECTUAL FACULTIES

Terruwe and Baars (1989) observed that the psychiatry and psychology of their times lacked philosophical underpinnings¹ and that science thus formed was unable to help people in an appropriate way. The authors stressed that knowledge of the “structure” of the human psyche was indispensable for the understanding of emotional disorders. The first important element of the human psyche that they mentioned was drives: the natural drive to obtain a good; this good is, firstly, the will to live (the drive for self-preservation), and secondly—the transmission of life (the procreative drive). Human nature, however, is not limited to the level of these drives but transcends it through the acquired sensory and intellectual knowledge. Thanks to this knowledge, basic drives can develop into a broad array of sensory and intellectual inclinations that lead a person to improve his or her existence. Next, the authors described three dimensions of the human psyche: sub-sensory (basic processes and activities aimed at the preservation of life), sensory (allowing the person to transcend themselves and comprising: sensory cognition, sensory appetite, and movement), and intellectual (making it possible to transcend the senses).

Human senses concern both cognition and appetites (i.e., desire). Cognition / knowledge is related to sensory cognitive powers: external powers (sight, hearing, smell, taste, touch) and internal ones (the central unifying sense responsible for the integration of knowledge

¹ Similar conclusions have been reached by contemporary scholars (Morawski, 2019; Woźniczka, 2008).

coming from various external senses, imagination, memory, and utility judgment / the power of judgment). All these powers are strictly linked to the intellect, which uses and enhances them. As far as sensory appetites are concerned, the authors (Terruwe & Baars, 1989) have two types of appetites in mind and, consequently, two types of emotional responses or feelings. The first one is the pleasure appetite (the concupiscible power)—one feels attracted or repulsed depending on whether something is good or evil. Due to the multiplicity and diversity of objects, the pleasure appetite is associated with many different emotions: The first of these is love (pleasure) or its opposite, displeasure, followed by desire or aversion and by joy or sorrow². The second appetite is the utility appetite (the irascible power), which draws a person's attention to obstacles and threats. It operates by trying to clear the way forward for a person who already desires an object and wants to obtain it. The emotions that accompany this appetite are hope and courage on the one hand and despair and fear on the other. Terruwe and Baars (1989) reduce these four emotions to two attitudes, jointly referring to hope and courage as energy and to despair and fear simply as fear. There is also the very important emotion of anger, which arises when one is striving but failing.

What Terruwe and Baars (1989, 2004) consider very important is the interrelatedness of the two appetites; it is a healthy relationship between them that “healthy” emotional life is based on. In emotional life, emphasis is placed on the pleasure appetite. Otherwise emotional life falls into disharmony, which has a detrimental effect on the person's entire mental life. When the utility appetite dominates over the pleasure appetite, the outcome is an extremely materialistic attitude that limits emotional life and leads to emotional problems.

As regards the intellectual dimension, the authors (Terruwe & Baars, 1989) believe it is what makes a human being human. They believe that what is the most significant for human mental life is its sensory dimension, but they do not ignore the great significance of intellectual faculties (the intellect and will). The intellect (intellectual cognitive power) is a spiritual, immaterial power and enables a person to get to know what is universal by means of abstract concepts. This does not mean that the intellect is totally independent of the senses, in accordance with the principle that “nothing exists in the intellect that did not exist first in the senses” (*Nihil est in intellectu quod non sit prius in sensu*). Besides, the functioning of the intellect is dependent on the condition of the body (e.g., the better developed the brain, the greater the knowledge). In the case of the intellect, just like in the case of the senses, one has an intellectual desire that induces a longing to get to know the immaterial—namely, will.

From the practical point of view, what seems to be the most significant for a person is the relations between the constructs described. Harmony should reign in the relationship that links the intellect and will with sensory appetites. Sensory appetites should be subordinate to the intellect and to will, due to the superiority of the last two. As Andrzejuk (2020) points out:

Tomasz z Akwinu nie tylko postuluje możliwość rozumnego uregulowania naszej uczuciowości, ale uważa, że jest to naturalny stan naszych uczuć. Sądzi bowiem, że władze „niższe”, czyli zmysły, są w naturalny sposób podporządkowane władzom „wyższym”, czyli intelektualnym, i wobec tego głosi (bulwersującą dla niektórych) tezę, że uczucia „chcą” słuchać intelektu i woli, że jest to ich naturalny stan, wynikający z bytowej struktury człowieka.

[Aquinas not only postulates the possibility of intellectually regulating human emotionality but in fact considers this to be the natural state of human emotions. This is because he believes that the “lower” faculties (the senses) are naturally subordinate to the “higher” faculties (namely, to intellectual ones); consequently, he advances the thesis (which some regard as

² For more on the differences in the names of emotions in Polish translations, see Andrzejuk, 1991, 2006.

outrageous) that emotions “want” to listen to the intellect and will and that this is their natural state, following from the ontic structure of man.] (p. 56)

If humans were perfect, there would always be this kind of order between the senses and intellectual faculties. But because they are not, sensory appetites very often break loose from will or reason. The sensory appetite acting against the intellectual powers is a defect in mental life, leading to anxiety, irritation, guilt, and a sense of imperfection. The situation of such discomfort cannot continue for too long. Sooner or later, the sensory appetite that defied reason will submit to it. The authors (Terruwe & Baars, 1989) point out that it is easier to restore harmony between emotions and intellectual powers because this means returning to the natural guidance of reason and will. In relations between sensory appetites themselves there is no natural guidance of any of them, which is why conflicts between them are more dangerous to mental health.

TERRUWE AND BAARS VS. ST THOMAS AQUINAS: DIFFERENCES³

There are a few differences between Terruwe and Baars' (1989) interpretation of Aquinas' anthropology and his original theory set out in *Summa theologiae* (ST I–II, q. 22–48). For instance, in Aquinas there are no drives—there are three types of appetite: natural (*appetitus naturalis*), sensory (*appetitus sensitivus*), and intellectual (*appetitus intellectivus*). Likewise, the three dimensions of man in Terruwe and Baars appear to correspond to the three powers substantiated in the human soul (vegetative, sensory, and intellectual) as presented in Aquinas. Baars and Terruwe speak of sensory appetites, while Aquinas speaks of appetitive powers. It seems, however, that all these differences are merely terminological and connected with the striving to make the information presented accessible to psychologists. A somewhat greater departure from the original can be found in the discussion of the intellect and will; for example, the Dutch authors do not distinguish between the two types of intellect (active and potential) and do not address the issue of relations between the intellect and will. Aquinas' theory of the intellect and intellectual cognition is very elaborate (Zembrzowski, 2019), whereas Terruwe and Baars, by contrast, devoted little space to it. It seems that the authors either misunderstood Aquinas or deliberately simplified his extensive and rather difficult theory. They were interested in the anthropological basis, but—as they stressed many times in their publications (Terruwe & Baars, 1989, 2004)—they also wanted their theory and published books to be comprehensible not only to scholars and physicians but also to ordinary people (potential patients).

THE THEORY OF REPRESSIVE NEUROSES

The Latin verb *reprimō, reprimere* means “to repel,” “to restrict,” or “to repress” (Kumaniecki, 1986). In contemporary psychology, repression is known above all as one of the basic defense mechanisms. It is one of the essential terms in psychoanalysis, and it is to psychoanalysis that it owes its popularity (Laplanche & Pontalis, 1996). According to Terruwe and Baars (1989), the essence of repressive neurosis lies in the fact that some emotions emerging in the psyche have been repressed by an opposing force but not destroyed by it—merely pushed back, which means they continue to influence the person's life, but not in a pathological way.

³ For a detailed comparison of the two conceptions, see Andrzejuk, 2006; Kozłowska, 2008.

Regarding this issue, the authors acknowledge the contribution of Freud (1917/2001), who drew attention to neuroses resulting from the repression of emotions (though he did not call them repressive neuroses), but they disagree with him about the repressive force being the superego (Welter, 2019). They believe that repressive conflict is one between emotions, not between an emotion and the superego (Terruwe & Baars, 1989). This kind of conflict, which is the essence of repression, involves two contrary emotions about the same object: One is attracted to the object and at the same time repulsed by it. As there are three types of appetites in man (two sensory appetites and a spiritual one above them—namely, will), conflicts may arise between a sensory appetite and will or between sensory appetites themselves. The former type of conflict tends not to lead to repression, as the senses, by nature subordinate to the intellect that guides human will, eventually submit to it (Andrzejuk, 2006; Terruwe & Baars, 1989). This happens, for example, when one overcomes the fear of surgery that is necessary for one's health. Repression usually arises between the utility appetite and the pleasure appetite, because neither of them is by nature subordinate to the other. An example can be a situation in which the utility judgment is misinformed and "forbids" the person to desire a particular thing, judging it to be harmful and causing fear to arise. This happens, for instance, when one feels sexual desire and at the same time fears the object of that desire. Because everything happens at the emotional level, the intellect is unable to judge the conflict and it is the stronger emotion (usually fear) that prevails. The weaker emotion is driven back but does not cease to operate and causes constant tension. The intellect and will are unable to restore balance because the repressing emotion precedes them (i.e., stands between the intellect and the repressed emotion). The degree of awareness of the repressed emotion varies and depends on the intensity of repression. In the light of the findings reported by contemporary psychologists of emotions (Gasiul, 2007; Łosiak, 2010), one might disagree with the authors' opinion that in a conflict of two emotions it is the stronger one that prevails; it may actually be the case that the emotion with greater repressive force will be the one to which the person merely attributes such significance, or the one that lasts longer.

Terruwe and Baars (1989) distinguish two types of repression: when the pleasure appetite is repressed by the utility appetite and when the reverse is the case. The former type of repression is much more frequent, and it is this one that the authors focus on (Terruwe & Baars, 1989). Due to the emotions that accompany the utility appetite, reduced by the authors to two attitudes: courage and fear, repression can be energy-based or fear-based (energy and fear being the repressing emotions in such cases). As regards the emotions that can be repressed, the authors stress that the more frequent case is the repression of emotions associated with the pleasure appetite (love / displeasure, desire / dislike, joy / sorrow), and among them—those associated with the sensory good are repressed more often than those associated with evil. Among the emotions linked with the pleasure appetite, fear-based or energy-based repression of anger is the most common. The authors add that it is very important what objects the repressed emotions are associated with; the most frequent cases are repressions of the sexual drive, there are those that concern eating and drinking (e.g., anorexia), and there are also repressions related to the basic human desires, mainly the desire for self-realization.

THE TYPOLOGY OF REPRESSIVE NEUROSES

Terruwe and Baars (1989) divide neuroses into two main groups: hysterical neuroses and obsessive-compulsive neuroses. The criterion for this division is the dual effect of the repressive process: in the former case, the clinical picture is determined above all by the repressed

emotion, while in the latter case it is determined mainly by the repressing emotion. In hysterical neuroses, signs of the repressed emotion, only partly inhibited by the repressing emotion, manifest themselves freely (because the repressing emotion has eliminated the control exercised by the intellect) and often in a pathological manner; when the repressing emotion is very strong, the repressed one has to find another channel of expression, very often through conversion (e.g., vomiting, states of semi-consciousness, trances, pareses, or paralyses). In obsessive-compulsive neuroses, by contrast, the repressed emotion is active but totally dependent on the repressing emotion; because there are two emotions that may be involved, two kinds of neuroses are possible. The first one is fear neurosis; fear is acquired and determines a person's entire functioning; it manifests itself in both somatic and psychological symptoms (all irrational fearful attitudes). The second one is energy neurosis; all emotions are dominated by courage and boldness, so the person appears to be emotionally stable and feels that his or her actions are effective; problems appear in relations other than those based on the repressing emotion; the person lives in a state of continual self-imposed guardedness and constant tension; physical exhaustion is frequent. There is also fear neurosis camouflaged by energy; it stems from deep-seated fear, but because it is usually found in "strong-willed" individuals, fear is at variance with their nature and repression initiated by fear is maintained by energy, which takes over the functions of the repressing factor.

Relating the above typology to contemporary clinical psychology or psychiatry, one will notice, above all, that today the term "neurosis" is being abandoned. The current diagnostic systems (DSM-5, ICD-11) practically do not use this term any more—it has largely been replaced with the category of *anxiety disorders*. It is still used in clinical practice, though—usually to describe anxiety symptoms and the behaviors that accompany them, or with reference to a wide range of mental disorders other than psychotic. But classifications are built mainly based on symptoms. Accordingly, the symptoms that would be characteristic of repressive neurosis can be found under anxiety disorders, obsessive-compulsive disorders, or dissociative disorders (Gałecki et al., 2018; World Health Organization, 2019). There is no detailed information about the causes there, however. The psychoanalytic perspective on neurosis includes its cause. As mentioned before, this cause is the conflict between the instinctual id and the superego incapable of tolerating its needs (between needs and duties, between aspirations and actual possibilities, or between desires and ethical norms). If the ego is unable to reconcile the drives of the id and the aims of the superego, this leads to the emergence of symptoms associated with the superego repressing the energy of the id—first of all, anxiety (Freud, 1917/2001, 2002). According to Terruwe and Baars (1989), the cause of neuroses is different. They agree about conflict and repression, but they stress the role of emotions as such, the conflicts between them, and the repression of one emotion by another with the guidance of the intellect inactive. This perspective is rooted precisely in St Thomas Aquinas' theory.

PSYCHIC WHOLENESS

In order to prevent the neuroses described above, it is necessary to effect a person's psychic wholeness. Optimally, this takes place in the course of development, education, and experience. The healthy development of emotions is absolutely indispensable for the harmonious growth of all human mental life. Terruwe and Baars (1989) stress that what is particularly

important is the proper development of the emotions associated with the pleasure appetite. They write:

Whatever constitutes an objective good for man must also be experienced and felt by him subjectively as good. Human beings are heir to an endless number of goods, due to the fact that their sensory cognitive life, ennobled as it is by the intellect, shares in the intellect's universality. These goods, however, must be made available to them to the full extent of their innate powers, if they are to mature fully and enjoy the richness of their human nature. Evidently, the richer and more sensitive the innate disposition of the emotional life, the greater will be its need to develop in its entirety. (p. 217)

The authors also point out that this natural development of emotions requires rational control over the emotional life taking shape. In the early stages of development, this control should be exercised by parents and educators. With time, reason and will develop sufficiently for adolescent children to learn to control their emotions. What poses a threat to development is both a situation in which the child grows without rational control over his or her emotional life and, consequently, does not achieve full wholeness and sensitivity to the guidance of reason, and a situation in which the child does not develop his or her emotional life (e.g., due to excessive demands, due to lack of play and entertainment, which make it possible to develop the pleasure appetite, or due to ignoring the emotions of anxiety and anger, which make it possible to develop an adequate utility appetite).

Wholeness is a union of intellectual and sensory powers, with the former controlling the latter, preventing conflicts or solving them in favor of rational actions (and thus in favor of natural and therefore healthy functioning). Reason can influence the sensory cognitive powers—namely, imagination and the power of judgment, and thereby suggest and correct the emerging ideas and intentions. For instance, it makes sure that absurd ideas do not emerge (e.g., a mouse is a great and terrible evil threatening our life). It is also possible for reason to manipulate the intentions arising; for example, in a gourmand who has developed diabetes the idea of a sweet cake is transformed in such a way that it becomes an object of aversion rather than desire. Will, by contrast, does not have influence on sensory cognition but can directly control emotions and may simply not let the gourmand reach for a cake. He will continue to strongly feel like eating the cake, but will not eat it in fear of the consequences (Andrzejuk, 2020). Aquinas discusses the ways of controlling emotions in more detail in his *Treatise on Human Acts* (ST I-II, q. 1–21). The control of emotions by will in his anthropology comes down to two moral virtues: moderation and fortitude (ST I-II, q. 49–70).

If, for some reason, the child has not been provided with a “wholesome family union” (Terruwe & Baars, 1989, p. 230) and conditions for optimal emotional development, and if this resulted in repressive conflict and neurosis, what remains to be done is to restore psychic wholeness through the therapeutic process. Every therapy, regardless of the type of neurosis, has one central aim: to restore psychic wholeness, to reintegrate what has been torn by conflict in the disorder, and to put the conflicting emotions under the control of reason again. In other words, it can be said that therapy is supposed to allow the patient to restore the *rational order*. This means therapy usually consists in molding the patient's intellect and thereby restoring the natural control of the intellect over emotions. What is also characteristic is the humanistic approach to the patient. The physician / therapist is supposed to accompany and help, but not to impose anything, not to cause difficult situations, and not to provoke; he or she is rather supposed to wait for the spontaneous development of the therapy and to follow the patient, showing patience and building an atmosphere of security and trust.

As regards specific recommendations concerning particular types of neuroses, in the case of hysterical neurosis the most important thing is to bring the repressed emotion into

consciousness and then to teach the patient to respond rationally to emotions and to cope with them. In the case of obsessive-compulsive neuroses, where self-consciousness is much higher, therapy is aimed at reducing the intensity of the repressing emotion (soothing the fear or inhibiting excessive energy). In fear neurosis it is highly important to make the patient trust the therapist; the patient must learn to trust, because trust is the key antidote to fear. The treatment of energy neurosis is very difficult because it requires convincing the patient to change their views and philosophy of life and to slow down—and the patient's strong personality makes it difficult to convince them to do anything (Terruwe & Baars, 1989, 2004).

In practice, the therapy recommended by the authors and the one used nowadays (Feltham & Horton, 2013; Grzesiuk, 2006) are similar. For instance, in psychodynamic therapy (Gabbard, 2012) it is important in the treatment of neurotic or anxiety disorders to gain access to the emotions and experiences that caused the fear and led to the perception of some emotion or need as threatening. Only contact with the forgotten difficult material leads to the reappraisal and processing of these difficult emotions, which makes change possible. In cognitive-behavioral therapy of anxiety disorders attention is devoted to reducing the symptoms perceived by the patient, discovering the mechanisms that lead to the emergence of disorders, and changing the disadvantageous way of thinking (Clark & Beck, 2018). In practice, changing the way of thinking and work on beliefs seem to resemble the molding of the intellect. An unquestionable difference is the terminology used and the fact that in a number of psychotherapeutic approaches emphasis is not placed—as it is in Terruwe and Baars (1989)—on restoring the control of reason over emotions as the central aim of neurosis therapy. This control is rooted in the intellectualism of St Thomas Aquinas, who—for a philosopher—devoted much space in his anthropology to emotions but attributed primacy to the intellect. In contemporary psychology there are ongoing disputes about the relationship between emotions and cognition and about the primacy of one of them (Gasiul, 2007; Łosiak, 2010), and therefore the very aim of therapy may seem debatable.

It should be added that Terruwe and Baars (2004) also developed a theory and, above all, therapeutic recommendations regarding a disorder they called deprivation neurosis (or, alternatively, emotional deprivation disorder). The symptoms of this neurosis were not new, but no one before the Dutch authors had distinguished them from neuroses in general as described by Freud. They did it based on many years of research, observation, and medical practice, which showed that there was a type of neurosis that was not cured by repression-oriented therapy aimed at restoring psychic wholeness. Emotional deprivation disorder consists in an impairment of emotional life caused by repression. It was for problems such as this that they developed affirmative therapy (see more: *Affirmation Therapy*, n.d.).

In His Image Counseling Center, and In His Image Psychiatry (within The Baars Institute) are located in the United States (Irving, Texas). They present their mission and work as follows:

We offer individual, marital and family therapy from a systemic perspective. Our theoretical model is based on the Christian anthropology of St. Thomas Aquinas, which provides us with an understanding of the nature of the human person.

With this foundation, using the Baars-Terruwe Method, we work to restore wholeness to persons who present with a variety of issues, including Emotional Deprivation Disorder and the unaffirmed state, obsessive-compulsive disorder, depression, anxiety, phobias, and scrupulosity. (*In His Image Christian Counseling*, n.d.)

RELATED PERSPECTIVES

Certain probably unintended echoes of the perspective on human maturity proposed by Terruwe and Baars (1989) and, consequently, distant links with St Thomas Aquinas's theory (ST I-II, q. 22–48) can also be found in Bowen's (1976, 1978) concept of differentiation of self. In his model of family functioning, Bowen (1976, 1978) thoroughly discussed the phenomenon differentiation, relating it both to families (well and poorly differentiated families) and to individuals (well and poorly differentiated). In the latter context, differentiation of self is a personality variable of key importance for development and for the subsequent attainment of mental health. Plopa (2008) writes:

Dotyczy zdolności członków rodziny do wyrażania swojej własnej indywidualności oraz autonomicznego działania przy jednoczesnym zachowaniu więzi z innymi. Taka zdolność do rozwoju i działania w sposób samoróżnicujący umożliwia kształtowanie kompetencji i motywacji na rzecz przygotowania do dojrzałego pełnienia różnych ról i obowiązków w dorosłym życiu.

[It refers to family members' ability to express their individuality and to act autonomously while at the same time maintaining a bond with the others. This kind of ability to develop and act in a self-differentiating way makes it possible to develop skills and motivations preparing a person for the serious roles and duties of adult life.] (pp. 70–71)

Well-differentiated families create a particular kind of context for the functioning of individuals—the kind of context that is conducive to their development, allowing them to differentiate themselves and to act according to their conscience. The individuals who develop in this way are able to organize their experience into a coherent and meaningful whole. They can smoothly and flexibly manage their emotions and have a sense of being in control of the course of their life. According to Bowen (1978), differentiation of self determines the degree to which a person is in a state of balanced emotional and intellectual functioning (the intrapsychic level) and in a state of relational intimacy and autonomy (the interpersonal level). At the intrapsychic level, it means the ability to distinguish thoughts from feelings and to choose between being guided by the intellect or by one's emotions (depending on the circumstances). By contrast, poorly differentiated individuals are frequently unable to maintain balance between emotions and the intellect and show a tendency to act and make decisions under the influence of emotions (without involving the intellect, even when this would be necessary). At the interpersonal level, differentiation of self refers to the ability to experience intimacy while maintaining independence from others and makes it possible to maintain flexible boundaries—namely, emotional intimacy and physical relationship with another person with no fear of merging (Skowron & Friedlander, 1998). Bowen (1976, 1978) stresses that differentiation of self should be distinguished from individuation and autonomy. Although these concepts are similar in some respects, they are not synonymous. Individuation and autonomy are associated with achieving independence and a unique sense of identity, whereas differentiation of self is the ability to think independently and to build self-consistency in the context of meaningful relationships with others (Skowron & Friedlander, 1998).

Bowen (1978) writes about psychological maturity attained by well-differentiated individuals—namely, by those who are in a state of balance between emotional and intellectual functioning and between relational intimacy and autonomy. He does not use the term *wholeness*, just like Aquinas did not use the term *maturity*. Certain similarity can be noticed, however. In both theories the condition of normal functioning, of coping with difficulties

(crises), and, finally, of mental health is, as Bowen (1978) writes, the cooperation of the intellect and emotions—under the natural guidance of the former, as Aquinas would add (ST I-II, q. 22–48). Moreover, both the Dutch authors and Bowen stress the significance of childhood and adolescence and the context of normal family functioning as crucial to the development of abilities that set the foundations for psychic wholeness or maturity.

CONCLUSION

To sum up, Terruwe and Baars based their conception of repressive neuroses on Aquinas' theory of the human psyche and human emotions. Their adaptation differs from the original mainly in terminology; the authors of *Psychic Wholeness* try to modernize Aquinas' language and facilitate its reception for psychologists. Moreover, they shift the emphasis from intellectual powers, which seem to be the most important for Aquinas, to the senses and emotions, which are the most significant for the Dutch authors because they are a source of internal conflicts and, consequently, repressive neuroses. But the differences do not change what seems to be central both for St Thomas and for Terruwe and Baars, and to some extent also for Bowen—namely, psychic wholeness integrating emotions, the intellect, and will under the natural guidance of the last two of these. It should be stressed that Aquinas' conception is exceptional (in philosophical anthropology) in that it takes note of human feelings. Aquinas considers emotions to be a natural component of the human psyche, one that a person must not ignore but has to learn to live with, while Terruwe and Baars as well as Bowen underscore the significance of coherent functioning of emotions and the intellect, which is not frequent in psychology.

Despite its advantages (especially its interdisciplinary character and the assumptions of philosophical anthropology it starts out from), Terruwe and Baars' theory of repressive neuroses has not become widely known. It seems the authors themselves did not care about that—they focused on therapeutic practice, relations with patients, and passing on knowledge to students. The theory they developed and the assumptions they adopted were the point of departure they needed to offer therapeutic recommendations. The few other publications discussing their work, which were also practice-oriented and written with “ordinary people” battling against problems in mind, did not give it renown in the academic world of psychology.

The popularization of Terruwe and Baars' theory of repressive neuroses, the comparisons made, and the conclusions drawn may provide suggestions for further analyses. It is also worth trying to find links between this theory and others, thus attempting a greater generalization of the presented conception. This kind of research would contribute to the popularization of the presented approach and would serve as a point of departure for a holistic perspective on the human being—both at the level of theoretical integration and at the level of therapeutic practice.

REFERENCES

- Affirmation Therapy*. (n.d.). Retrieved from: <https://www.baarsinstitute.com/affirmation-therapy>
- Andrzejuk, A. (2006). *Uczucia i sprawności*. Warsaw, Poland: NAVO.
- Andrzejuk, A. (2020). *Tomasz z Akwinu jako psycholog*. Warsaw, Poland: Naukowe Towarzystwo Tomistyczne.
- Beneke, F. E. (2017). *The Elements of Psychology on the Principles of Beneke*. London, England: Forgotten Books.
- Bowen, M. (1976). Theory in the Practice of Psychotherapy. In A. S. Gurman, D. P. Kniskern (Eds.), *Handbook of Family Therapy* (pp. 159–186). New York, NY: Brunner/Mazel.
- Bowen, M. (1978). *Family Therapy in Clinical Practice*. New York, NY: Jason Aronson.
- Brennan, R. E., O.P. (1941). *Thomistic Psychology: A philosophic analysis of the nature of man*. New York, NY: Macmillan.
- Clark, D. A., & Beck, A. T. (2018). *Zaburzenia lękowe. Podręcznik z ćwiczeniami opartymi na terapii poznawczo-behawioralnej*. Kraków, Poland: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- [Description of the Baars Institute]. (n.d.). Retrieved from: <https://baarsinstitute.com>
- Gałecki, P., Pilecki, M., Rymaszewska, J., Szulc, A., Sidorowicz, S. K., & Wciórka, J. (Eds.). (2018). *DSM-5. Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych*. Wrocław, Poland: Edra Urban & Partner.
- Feigl, H. (1959). Philosophical embarrassments of psychology. *American Psychologist*, 14, 115–128. <https://doi.org/10.1037/h0047912>
- Feltham, C., & Horton, I. (2013). *Psychoterapia i poradnictwo*. Gdańsk, Poland: GWP.
- Frankl, V. (2010). *Wola sensu. Założenia i zastosowanie logoterapii*. Warsaw, Poland: Czarna Owca.
- Freud, Z. (2001). *Wstęp do psychoanalizy* (S. Kempnerówna, W. Zaniewicki, Trans.). Warsaw, Poland: De Agostini.
- Freud, Z. (2002). Nieświadomość (M. Poręba, Trans.). In Z. Rosińska, *Freud* (s. 193–225). Warsaw, Poland: Wiedza Powszechna.
- Gabbard, G. (2012). *Długoterminowa psychoterapia psychodynamiczna. Wprowadzenie*. Kraków, Poland: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gałdowa, A. (2000). *Powszechność i wyjątek. Rozwój osobowości człowieka dorosłego*. Kraków, Poland: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gasiul, H. (2007). *Teorie emocji i motywacji*. Warsaw, Poland: Wydawnictwo UKSW.
- Gonzalez, W. J. (Ed.). (2018). *Philosophy of Psychology: Causality and Psychological Subject. New Reflections on James Woodward's Contribution*. Berlin, Germany: De Gruyter.
- Grzesiuk, L. (Ed.). (2006). *Psychoterapia. Praktyka. Podręcznik akademicki*. Warsaw, Poland: ENETEIA.
- In His Image Christian Counseling*. (n.d.). Retrieved from: <https://www.ihicounseling.com>
- Kozłowska, A. (2008). *Tomaszowa koncepcja psychiki i uczuć ludzkich jako podstawa teorii i terapii nerwic represyjnych w ujęciu A. Terruwe i C. Baarsa* (Unpublished master's thesis). Instytut Filozofii UKSW. Warsaw, Poland.
- Kumaniecki, K. (1986). *Słownik łacińsko-polski*. Warsaw, Poland: PWN.
- Laplanche, J., & Pontalis, J.-B. (1996). *Słownik psychoanalizy* (E. Modzelewska & E. Wojciechowska, Trans.). Warsaw, Poland: WSiP.
- Łosiak, W. (2010). *Psychologia emocji*. Warsaw, Poland: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Maryniarczyk, A. (1995). Filozoficzne „obrazy” człowieka a psychologia. *Człowiek w Kulturze*, 6–7, 77–99.
- Morawski, J. (2019). The Replication Crisis: How Might Philosophy and Theory of Psychology be of Use? *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, 39, 218–238. <https://doi.org/10.1037/teo000129>
- Noras, A. J. (2017). Filozofia a psychologia. Próba charakterystyki problemu. *Idea. Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych*, 29(1), 5–23. <https://doi.org/10.15290/idea.2017.29.1.01>
- Płopa, M. (2008). *Psychologia rodziny*. Kraków, Poland: Impuls.
- Skowron, E. A., & Friedlander, M. L. (1998). The Differentiation of Self Inventory: Development and initial validation. *Journal of Counseling Psychology*, 3, 235–246. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.45.3.235>
- Terruwe, A., & Baars, C. (1989). *Integracja psychiczna. O nerwicach i ich leczeniu* (W. Unold, Trans.). Poznań, Poland: W drodze. (Original work published 1981/2016, *Psychic wholeness and healing*, 2nd ed.).
- Terruwe, A., & Baars, C. (2004). *Integracja emocjonalna. Jak uwierzyć, że jesteś kochany i potrafisz kochać* (M. Ciszewska, Trans.). Poznań, Poland: W drodze. (Original work published 2002, *Healing the unaffirmed*. Rev. ed.).
- Tomasz z Akwinu (1963). *Suma teologiczna I–II*, Q. 6–21, Vol. 9, *O uczynkach* (F. W. Bednarski, Trans.). London, England: Veritas.
- Tomasz z Akwinu (1967). *Suma teologiczna I–II*, q. 22–48, Vol. 10, *Uczucia* (J. Bardan, Trans.). London, England: Veritas.
- Tomasz z Akwinu (1967). *Suma teologiczna I–II*, q. 49–70, Vol. 11, *O sprawnościach* (J. Bardan, Trans.). London, England: Veritas.
- Twardowski, K. (1913). *O psychologii: jej przedmiocie, zadaniach, metodzie, stosunku do innych nauk i o jej rozwoju*. Warsaw, Poland: W. Łazariski.
- Watson, J. B. (1990). *Behawioryzm oraz psychologia, jak widzi ją behawiorysta* (J. Siuta, E. Klimas-Kuchtowa, Trans.). Warsaw, Poland: PWN.

- Welter, B. (2019). Psychic Wholeness and Healing by Anna A. Terruwe and Conrad W. Baars. *Studia Gilsoniana*, 8, 761–766. <https://doi.org/10.26385/SG.080330>
- World Health Organization. (2019). *International classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/>
- Woźniczka, M. (2008). O filozoficznych aspektach psychologii. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filozofia*, 5, 179–189.
- Wundt, W. (1913). *Die Psychologie im Kampf ums Dasein*. Leipzig, Germany: Alfred Kröner Verlag.
- Zembruski, M. (2019). *Filozofia intelektu. Tomasa z Akwinu koncepcja intelektu możliwościowego i czynnego*. Warsaw, Poland: Liberi Libri.